

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

УДК 539.5

На правах рукописи

АДОЛАТИ КУРБОНАЛИ

**ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО
ТАДЖИКИСТАНА СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ:
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени
кандидата экономических наук по
специальности 08.00.13 -Мировая экономика

Душанбе - 2023

Работа выполнена на кафедре мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Научный руководитель: **Каримова Мавзуна Тимуровна**,
доктор экономических наук, доцент,
заведующий отделом теоретических
исследований и международных
экономических отношений Института
экономики и демографии Национальной
Академии наук Таджикистана

Официальные оппоненты: **Ризокулов Туракул Рабимкулович** –
доктор экономических наук, профессор,
проректор по науке и инновационному
развитию Таджикского государственного
университета права, бизнеса и политики;

Содикзода Парвиз – кандидат
экономических наук, доцент кафедры
мировой экономики Таджикского
национального университета

Ведущая организация: **Таджикский государственный
университет коммерции**

Защита диссертации состоится «30» сентября 2023 года в 09:00 часов на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-004 при Таджикском национальном университете. Адрес: Республика Таджикистан. 734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, Студенческий городок, учебный корпус 8, e-mail: shamsov1976@mail.ru, телефон ученого секретаря: (+992) 918788938.

С содержанием диссертации и автореферата можно ознакомиться в научной библиотеке и на официальном сайте Таджикского национального университета (www.tnu.tj)

Автореферат разослан « ____ » _____ 2023 года

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор экономических наук, доцент**

Шамсов И.С.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы диссертационного исследования. Направления торгово-экономического сотрудничества Республики Таджикистан с государствами Центральной Азии (ЦА) исходя из значительных масштабов взаимной торговли и инвестиционного бизнес-партнёрства нуждаются в постоянном исследовании и анализе. Торгово-экономическое взаимодействие этих государств, обладающих обширной территорией, значительными природными и трудовыми ресурсами и имеющих объективную возможность демонстрировать существенное влияние на всю глобальную систему экономических отношений, постоянно находятся в центре внимания учёных.

Глобальные кризисы, охватившие экономику разных стран мира, вызванные пандемией COVID-19 и ее последствиями, выдвинули как перед мировым сообществом, так и перед отдельными странами мира определенно новые вызовы и задачи, которые усугубляются возникшей экономической нестабильностью в мире. На этом фоне государства Центральноазиатского региона, выступая важными участниками в системе международных отношений, имеют большие преимущества в укреплении торгово-экономических связей и обеспечении устойчивых темпов роста национальных экономик региона.

Выбор вектора торгово-экономического сотрудничества и разработки эффективной внешнеэкономической политики государства в совокупности с поиском механизмов ускорения темпов экономического роста при минимизации рисков внешнеэкономической деятельности имеет первостепенное значение для любой страны глобализационного экономического пространства.

В Послании Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики Таджикистан» от 23.12.2022 года отмечалось, что «наше государство на основе своей внешней политики «открытых дверей» намерено расширять и развивать отношения дружбы, взаимовыгодного, конструктивного двустороннего и многостороннего сотрудничества со всеми странами мира. Мы будем продолжать усилия по обеспечению устойчивого развития, укреплению духа добрососедства, доверия и нерушимой дружбы в регионе Центральной Азии»¹.

Формирование общего торгового и институционального пространства в рамках Центральноазиатского региона способствует взаимовыгодному сотрудничеству в масштабе глобальной хозяйственной системы. В настоящее время наблюдается усиление интереса с позиции многих участников международного рынка к региональному и двухстороннему сотрудничеству. Республика Таджикистан активно коммуницирует со странами ЦА, преследуя экономические цели и в первую очередь, расширение торгово-экономического сотрудничества. Важными направлениями сотрудничества выступают расширение производственной кооперации, активизация инвестиционного взаимодействия, обмена технологиями, направленными на модернизацию

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 23.12.2022 // <http://www.president.tj/ru/node/29824>

промышленной и агропромышленной базы и т.п. Вместе с тем, существенным барьером на пути активизации торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦА выступает несовершенство организационно-экономического механизма взаимодействия стран, который в настоящий момент слабо учитывает характер торгово-экономических связей стран при их направленности на реализацию сложившегося торгово-экономического потенциала региона.

Исходя из вышеизложенного, востребованность концептуально-методологического и практического исследования процессов торгово-экономического сотрудничества Республики Таджикистан со странами ЦА, установление закономерностей, выбора инновационного подхода в поиске форм и способов в международной торговле, которые способствуют конкурентному устойчивому позиционированию страны в системе региональных хозяйственных связей, обуславливают актуальность темы исследования и ее теоретико-практическую значимость.

Степень разработанности проблемы. Многоаспектность проблематики торгово-экономического сотрудничества страны, уточнение подходов к исследованию соответствия их современным условиям развития внешнеэкономической деятельности, привлекают особое внимание учёных международных маркетологов, логистов, бизнес-коммерсантов и т.д. Рассматриваемая проблема включает как общетеоретические аспекты эволюции концепций международного торгово-экономического сотрудничества, так и практическую сферу воплощения в жизнь целей внешнеэкономической политики страны. Отечественный и мировой научно-практический задел охватывает многочисленный объем исследований, которые можно систематизировать по направлениям.

Так, концептуальный анализ роли внешнеэкономической деятельности как фактора экономического роста рассмотрен в теориях А.Смита и Д.Рикардо, Э.Хекшера и Б.Олина, М.Познера, Дж.М.Кейнса, М.Портера, Р.О.Кеохейна, Дж.Най, Я. Тинбергена, Дж. Дельмона и многих других. Исследование теоретико-методологических аспектов, относительно выявления влияния международного экономического сотрудничества и процессов трансформации мирохозяйственных связей в условиях глобализации на социально-экономическое развитие различных стран мира, проведены в работах Гусакова Н.П., Исайнова Х.Р., Кандиеровой Д.О., Каримовой М.Т., Каюмова Н.К., Львова Д.С., Назарова Т.Н., Одинаева Х., Рахимова Р.К., Рыбалкина В.Е., Саидмуродова Л.Х., Солиева А.А., Суржикова М.А. и др.

Проблемы развития международного и торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами мира, в том числе и с ЦА отмечены в работах таких отечественных ученых как: Асророва И.А., Кандиеровой Д.О., Каюмова Н.К., Комилова С.Д., Мирбобоева Р.М., Мухаббатова Х.М., Назарова Т.Н., Нурмахмадова М., Рахимова А.М., Саидмуродзода Л.Х., Солиева А.А., Тошева О.Т., Тошева С.О., Умарова Х.У., Усмановой Т.Дж. и др.

Вопросы управления внешнеэкономическими связями, таможенной координации и регламентации, а также совершенствованием внешнеторговой деятельности страны рассмотрены в трудах отечественных ученых: Бобокалонова О.К., Каюмова Н.К., Назарова Т.Н., Кандиеровой Д.О., Каримовой М.Т., Раджабова Р.К., Рахимова Р.К., Саидмурадова Л.Х., Умарова Х.У., и др.

Особенности торгово-экономического сотрудничества в аспекте улучшения качества бизнес-процессов во внешнеэкономической деятельности на постсоветском пространстве исследованы в трудах Алимова Б., Глазьева С.Ю., Гранберга Р.С., Гулакова У.М. Ефимова В.В., Каюмова Н.К., Комилова С.Д., Олимова Р., Раджабова Р.К., Скрыбиной В.Ю., Хаеходжаева Ф., и др. учёных.

Эмпирический подход при выявлении потенциала торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР и стран ЦАР между собой лежит в основе работ: Гарбузарова Е., Зиядуллаева Н.С., Зохибова А.А., Кандыерова Д.О., Каримовой М.Т., Кахарова Д., Махмутова Е.В., Мухтаровой К., Одинаева Х.А., Плотникова Д.С., Раджабова Р.К., Рахматуллиной Г., Саидмурадова Л.Х., Тураевой М.О., Хусаинова М.К. и др.

Отмечая важность теоретико-эмпирических исследований представителей научного сообщества, а также подчёркивая необходимость комплексных исследований проблем внешнеэкономической деятельности, многие аспекты формирования и развития торгово-экономического сотрудничества, связанные со спецификой развития национальной экономики, остаются ещё недостаточно проработанными и имеют дискуссионный характер. Так, например, научное сообщество не пришло до сих пор к консенсусу относительно стратегических целей участия Таджикистана в интеграционных образованиях в ЦАР, недостаточно изучен вопрос относительно водно-энергетического, транспортного и продовольственного партнёрства. Спорными остаются вопросы перспектив расширения сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР, влияние евразийской интеграции на торгово-экономическое сотрудничество Таджикистана со странами ЕАЭС и ряд других вопросов.

Связь исследования с программами (проектами) и научной тематикой. Исследуемая тема связана с Национальной стратегией развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Программой среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021–2025 годы, Государственной программой развития экспорта в Республике Таджикистан на 2021–2025 годы, а также с планом НИР Таджикского государственного финансово-экономического университета.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Цель диссертационного исследования состоит в обосновании направлений инновационно-ориентированного развития торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии и выявлении перспектив их развития для обеспечения устойчивого экономического роста национальной экономики.

В соответствии с поставленной целью в работе были определены следующие **задачи**:

- исследовать теоретические основы международного торгово-экономического сотрудничества, их сущность и особенности в современных условиях;
- выделить основные факторы, влияющие на направления развития международного торгово-экономического сотрудничества;
- проанализировать договорно-правовую основу торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦА;
- дать характеристику современного состояния и направлений инновационно-ориентированного развития торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР;
- определить роль, место и проблемы торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР;
- оценить потенциал торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР и предложить приоритетные направления развития торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦА.

Объектом исследования выступают торгово-экономическое сотрудничество Республики Таджикистан со странами ЦАР сложившиеся на современном этапе развития мировой экономики.

Предметом исследования являются социально-экономические отношения, складывающиеся в ходе формирования, углубления и развития торгово-экономического сотрудничества Республики Таджикистан со странами ЦАР.

Гипотеза исследования. Предполагается, что выявление и уточнение факторов, тенденций и особенностей в сфере международного торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР создают инструментарий для разработки новых подходов к организации эффективного торгово-экономического сотрудничества, нацеленного на повышение конкурентоспособности стран региона с учётом современного этапа трансформации мирохозяйственных связей.

Теоретическую основу исследования составили научные труды отечественных и зарубежных теоретиков, учёных-специалистов в сфере развития торгово-экономических отношений; основы экономической теории, в том числе теория экономического и догоняющего развития, теории необходимости международного экономического сотрудничества, достижения мировой экономической науки.

Методологической основой исследования выступил системный подход. Исследование основывается на принципах сопоставительного анализа, сочетания единства логического и исторического, взаимной связи количественных с качественными показателями. В процессе исследования опирались на неоклассические и институциональные теории, системный подход, теории динамического развития в аспекте изучения и оценки процессов трансформации, группировки и разграничения внешнеторговой деятельности.

При проведении диссертационного исследования также были применены статистические методы индексного, сравнительного и системного анализа;

методы графического моделирования; абстрактно-логический метод; методы систематизации, синтеза и классификации данных и осуществления аналогий.

Источником данных послужили статистические сборники «Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан» за период с 2015 по 2021 годы, «Таджикистан: 30 лет государственной независимости»; данные Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан; статистические данные с официальных сайтов: Межгосударственного статистического комитета СНГ, Евразийского экономического союза, Статистических комитетов стран ЦАР. При выявлении основных целей в сфере торгово-экономического сотрудничества были использованы НСР-2030, ПСР 2021–2025гг., а также Государственная программа экспорта Республики Таджикистан до 2025г.

Нормативно-правовую базу исследования составили нормативно-правовые акты, регулирующие внешнеэкономическую и внешнеторговую деятельность страны; правовая и договорная база сотрудничества в виде различных соглашений, договоров, протоколов, которые подписаны в ходе переговоров между Главами Правительств и делегаций стран ЦАР.

Исследовательская база. Диссертационное исследование было выполнено на кафедре мировой экономики и международной торговли Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Научная новизна исследования состоит в теоретическом обосновании инновационно-ориентированных направлений торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии и определении перспектив их развития для обеспечения устойчивого экономического роста национальной экономики.

К числу наиболее значимых результатов, отражающих научную новизну диссертационного исследования, можно отнести следующие:

➤ на основе анализа теоретических и практических подходов к определению сущности международного торгово-экономического сотрудничества, представлено авторское определение понятия «международное торгово-экономическое сотрудничество» как совокупность инновационно-ориентированной деятельности стран и международных организаций, направленной на консолидацию международных экономических отношений, поддержку национальных интересов и реформирование правовых механизмов взаимопользовного сотрудничества;

➤ систематизированы теории необходимости международного торгово-экономического сотрудничества и на основе предпосылок и принципов развития торгово-экономического сотрудничества выявлены преимущества и недостатки двухсторонних торгово-экономических соглашений;

➤ в зависимости от критериев выбора сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР выделены и сгруппированы факторы развития и расширения международного торгово-экономического сотрудничества;

➤ дана оценка места и роли Республики Таджикистан в системе экономических отношений со странами ЦАР и уточнена эффективность развития экономического сотрудничества стран Центральной Азии между собой;

➤ для получения максимального синергетического эффекта, способного улучшить конкурентоспособность национальных экономик стран Центральной Азии, выявлена и обоснована необходимость проведения институциональных преобразований, направленных на улучшение согласованности внутренней и внешней экономической политики этих стран;

➤ предложены перспективные направления инновационно-ориентированного развития торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР, раскрыты отличительные черты и закономерности становления и развития этих отношений, а также обоснована необходимость реализации совместных проектов в области энергетики, АПК, информационных технологий.

К числу наиболее существенных результатов диссертационного исследования, полученных автором лично и **выносимых на защиту**, относятся:

➤ авторская точка зрения относительно сущности международного торгово-экономического сотрудничества;

➤ преимущества и недостатки двухстороннего торгово-экономического сотрудничества;

➤ схема управления двухсторонним торгово-экономическим сотрудничеством, включающая цель, задачи, направления, формы и инструменты торгово-экономического сотрудничества Таджикистана с другими странами ЦАР;

➤ оценка эффективности международного торгово-экономического сотрудничества стран ЦАР между собой;

➤ направления институциональных преобразований стран ЦАР благодаря реализации согласованной внутренней и внешней экономической политики этих стран;

➤ направления инновационно-ориентированного развития торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦАР.

Теоретическая значимость исследования заключается в дальнейшем теоретическом обосновании и развитии отдельных положений теории международной торговли, в том числе относительно развития экономических связей Республики Таджикистана со странами ЦАР на базе сбалансированного развития и учёта интересов обоих государств.

Практическая значимость исследования заключается в возможности применения результатов исследования органами власти при реализации двух- и многосторонних торгово-экономических отношений Таджикистана с каждой страной ЦАР; фирмами при оценке приоритетности и перспективности выбранного направления сотрудничества; научно-исследовательскими институтами при совершенствовании методологических подходов к исследованию проблем углубления торгово-экономического сотрудничества на двух и многосторонней основе; ВУЗаами при проведении учебных курсов

«Мировая экономика», «Международные экономические отношения», «Внешнеэкономические связи Республики Таджикистан», «Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан».

Степень достоверности результатов исследования. Достоверность результатов исследования подтверждается достаточностью материалов исследования, сбором, обработкой и анализом данных по торгово-экономическому сотрудничеству стран ЦАР, публикацией результатов диссертационного исследования в научных журналах. Выводы и предложения основаны на научном анализе результатов теоретического и практического анализа торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦА.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Новизна и результаты исследования соответствуют области исследования по специальности 08.00.13 - Мировая экономика: п.7. Международная экономическая взаимозависимость. Обеспечение устойчивого развития национальной и мировой экономики. Стратегии национального экономического развития; п.11. Механизмы регулирования международной торговли.; п.22. Развитие международной транспортной инфраструктуры и телекоммуникаций, их роль в интернационализации мирохозяйственных связей; п.26. Внешнеэкономические интересы Таджикистан на мировом рынке и в отношениях с отдельными странами и группами стран. Геоэкономические проблемы Республики Таджикистан, ее стратегические приоритеты и внешнеэкономические перспективы Паспорта специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Личный вклад соискателя учёной степени в исследование заключается в том, что автором в соответствии с поставленной целью и задачами, самостоятельно выполнено комплексное научное исследование, сформулированы выводы и рекомендации по практическому использованию результатов исследования.

Апробация и применение результатов диссертации. Основные положения и выводы диссертационного исследования докладывались и обсуждались на международных и республиканских научно-практических конференциях в г.Душанбе и г.Москве. Кроме того, они были использованы в ходе учебного процесса при Таджикском государственном финансово-экономическом университете по таким дисциплинам, как: «Мировая экономика», «Международная интеграция», «Международные экономические отношения». Диссертационное исследование прошло экспертизу на кафедре мировой экономики и международной торговли, а также обсуждалось на заседании Учёного совета факультета международных экономических отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Публикации результатов исследования. Отдельные результаты диссертационного исследования опубликованы в 7 -и публикациях, в т.ч. в четырёх статьях изданий, включённых в перечень Высшей Аттестационной

Комиссией при Президенте Республики Таджикистан и трех работах, опубликованных в материалах международных конференций.

Структура и объем диссертации построены в соответствии с целью и задачами исследования. Работа состоит из введения, трех глав, 9 параграфов, заключения, списка литературы. Общий объем диссертации составляет 178 страницы компьютерного текста, включающего 22 таблицы и 20 рисунков.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении обоснована актуальность исследования, степень проработанности проблемы, определены цель и задачи работы, показана научная новизна, теоретическая и практическая значимость полученных результатов.

В первой главе - «Теоретические основы исследования торгово-экономических отношений Таджикистана со странами Центральной Азии» уточнен категориальный аппарат международного торгово-экономического сотрудничества, раскрывается сущность и показаны особенности международного торгово-экономического сотрудничества на современном этапе развития мировой экономики; выявлены факторы развития международного торгово-экономического сотрудничества стран Центральноазиатского региона и проанализирована его институциональная основа.

В диссертации отмечается, что сущность международных экономических отношений заключается в системе хозяйственных связей, между различными странами, базирующихся на международном разделении труда, охватывающих торгово-экономические, производственные, финансовые отношения; научные, технические связи; сотрудничество в области движения капитала, труда и рабочей силы, а также в разрешении различного рода экологических проблем.

На основе анализа позиций ученых относительно определения понятия «международное торгово-экономическое сотрудничество» автор под международным торгово-экономическим сотрудничеством понимает совокупность гармоничной деятельности стран и международных организаций, направленной на консолидацию международных экономических отношений, поддержку национальных интересов и реформирование правовых механизмов взаимопольного сотрудничества. В диссертационной работе на основе изучения международного экономического сотрудничества автором сделан основной акцент на развитие торгово-экономического сотрудничества, им обосновывается, что оно формируется под влиянием целого ряда факторов (рис. 1).

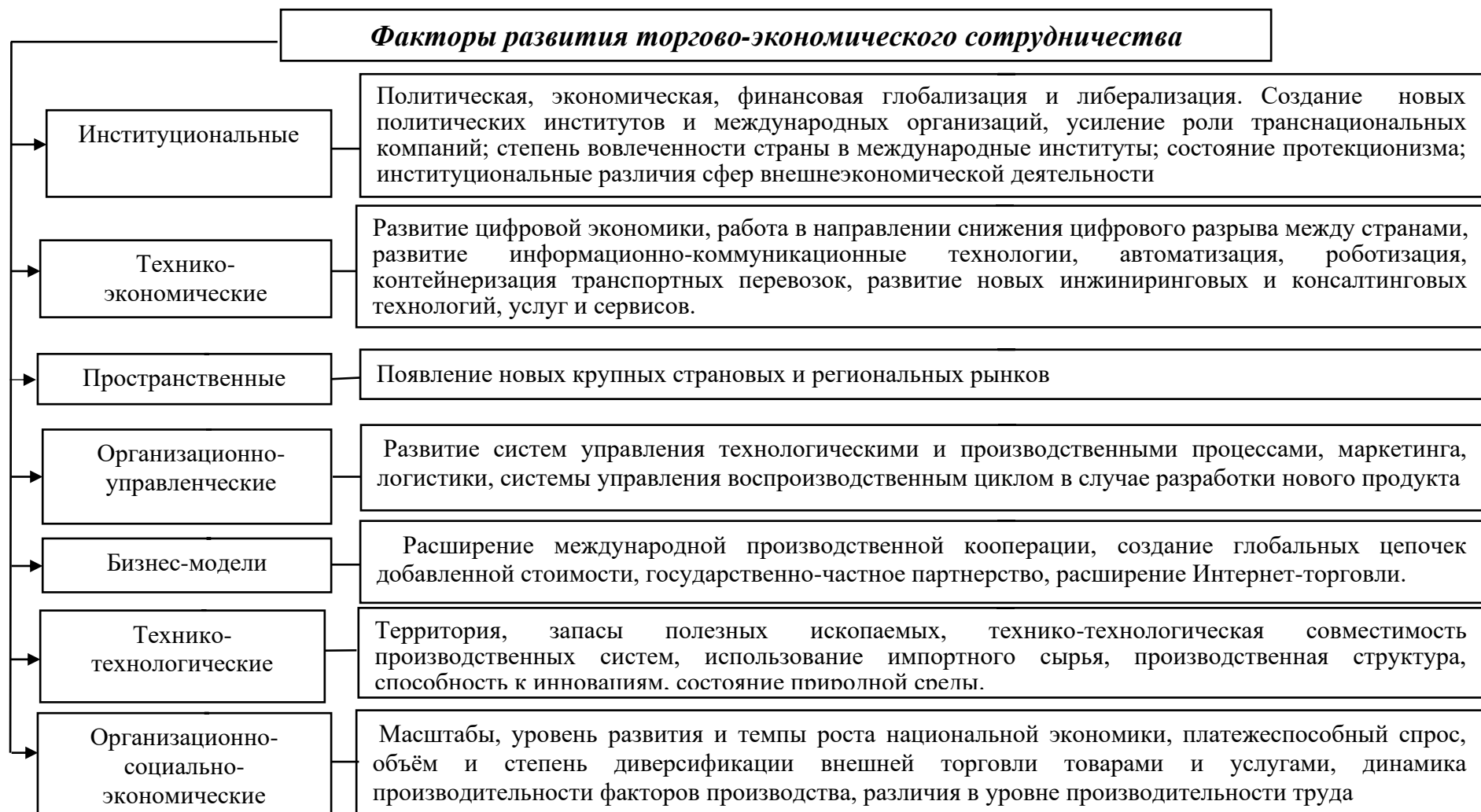

Рисунок 1. Факторы развития и расширения торгово-экономического сотрудничества

Источник: Составлено автором на основании: Фаминский И.П. Мировое хозяйство: динамика, структура производства, мировые товарные рынки.-М.: Магистр, 2007.- С.23.; Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии//Вопросы экономики.2005, №10- С.91-92.; Гитин А. Деятельность европейских ТНК в ЦВЕ и СНГ//Мировая экономика и международные отношения.2006, №9.- С.43.

При этом автор обосновывает необходимость учёта воздействия отдельных факторов, либо в совокупности, со временем, под влиянием определенных изменений в мировой хозяйственной системе, политических изменений, которые также видоизменяются.

Автором отмечается, что международное торгово-экономическое сотрудничество может осуществляться, как на основе двухсторонних, так и многосторонних соглашений. При этом, двухстороннее сотрудничество, по мнению автора, имеет ряд преимуществ связанных, во-первых, с тем, что они не лимитированы различными многосторонними нормативами и им присуща возможность по собственной инициативе выбрать партнёра по сотрудничеству. Это положение, лежит в основе становления и развития международной кооперации как социально-экономического института глобального экономического роста, который способствует расширению специализации и уменьшению затрат на производство и реализации товаров и услуг. Во-вторых, существование двух субъектов сотрудничества предусматривает взаимную заинтересованность, так как в ином случае нет необходимости и стимула для расширения двухсторонних отношений. Возможно, и дискриминационное направление развития экономических отношений, когда потребности одной стороны превышают потребности другой. В-третьих, решение экономических отношений, основанные на двухстороннем экономическом сотрудничестве, базируются на мнении двух субъектов, что делает возможным легче добиться компромисса и найти общее решение, чем при согласовании вопроса со всеми странами – членами ВТО. В-четвертых, принятие решения при обсуждении экономических проблем двумя странами и проработка механизма возможного противоборства сложившимся угрозам намного проще может реализоваться в рамках двухстороннего экономического сотрудничества, тогда как форсирование глобальных экономических проблем предполагает существенные затраты времени.

В диссертационной работе автором уточнено, что развитие торгово-экономического сотрудничества на двухсторонней основе имеет и определенные недостатки. Во-первых, они связаны с неэффективным рассредоточением торгового потока, так как при двухстороннем экономическом сотрудничестве экономические отношения могут быть вызваны политическими интересами и базироваться на определенных стратегиях развития, что уменьшает рациональность внешнеэкономического сотрудничества стран.

Многостороннее же торгово-экономическое сотрудничество базируется на рыночных условиях экономической активности. Во-вторых, решение определенных проблем требует коллективного согласованного подхода. В-третьих, при двухстороннем экономическом сотрудничестве будет наблюдаться низкий эффект от масштаба производства.

В-четвертых, присутствует разнотипность обстоятельств для заключения двухсторонних экономических отношений в рамках мирового хозяйства. В-пятых, наличие неравенства в направлениях экономического сотрудничества между, например, развитой и развивающейся страной, так как экономические отношения, складывающиеся между странами с различным уровнем социально-

экономического развития, могут строиться на базе максимального получения преимуществ только в рамках одного государства.

Автор приходит к выводу, что при заключении двухсторонних торгово-экономических отношений, основой сотрудничества могут выступать и политические амбиции, которые могут быть взаимопротивопоставлены экономическим задачам страны, имеющим первостепенную важность. Такая ситуация может привести к нарастанию социальной напряженности.

На современном этапе мирового экономического развития многосторонний формат сотрудничества находится в тесном взаимодействии с двухсторонним, путем формирования необходимых условий для реализации внешнеэкономической деятельности. При многостороннем формате сотрудничества можно обозначить направления взаимодействия групп стран в пределах двухсторонних связей, при двухстороннем же сотрудничестве можно очертить направления взаимодействия стран, не связанных друг с другом. В связи с этим, для определения роли двухсторонних экономических отношений в мировой экономике, важно оценить состояние многостороннего формата, ибо только в комплексе можно формировать и организовать систему мировой экономики.

Во второй главе - «Анализ современного состояния торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии» дается общая характеристика развития национальных экономик стран Центральной Азии, проанализированы современные масштабы и структура торгово-экономических связей между Республикой Таджикистан и странами Центральной Азии; выявлены основные особенности и характерные черты участия Таджикистана в торгово-экономическом сотрудничестве со странами Центральной Азии, исследована транспортно-транзитная взаимосвязанность Таджикистана со странами Центральной Азии.

Показано, что доля ВВП пяти стран ЦАР составляет 0,69% в общем объеме ВВП мира. При этом наибольшая доля ВВП в общем объеме мирового ВВП принадлежит Казахстану (0,38%), наименьшая (0,02%) Кыргызстану. Республики Казахстан и Узбекистан среди стран Центральной Азии выступают как самые сильные и развитые государства.

Анализ экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦА и уровня развития национальных экономик стран региона показал, что с обретением независимости страны ЦАР продвигаются по различным траекториям развития, в результате чего, у них разные пути к самообеспечению и их показатели социально-экономического развития существенно отличаются. Экономические модели развития национальных экономик, которые базировались на экспорте минеральных ресурсов, сырья, сельскохозяйственной продукции и рабочей силы постепенно стали трансформироваться на наращивание промышленного производства, развитие технологий и внедрение инноваций в производственные процессы.

Автор на основе анализа торгово-экономических отношений Республики Таджикистан с каждой страной ЦАР (рис.2) приходит к выводу, что улучшение внутрирегиональной торговли в настоящее время выступает важным направлением, от которого в выигрыше останутся все страны региона.

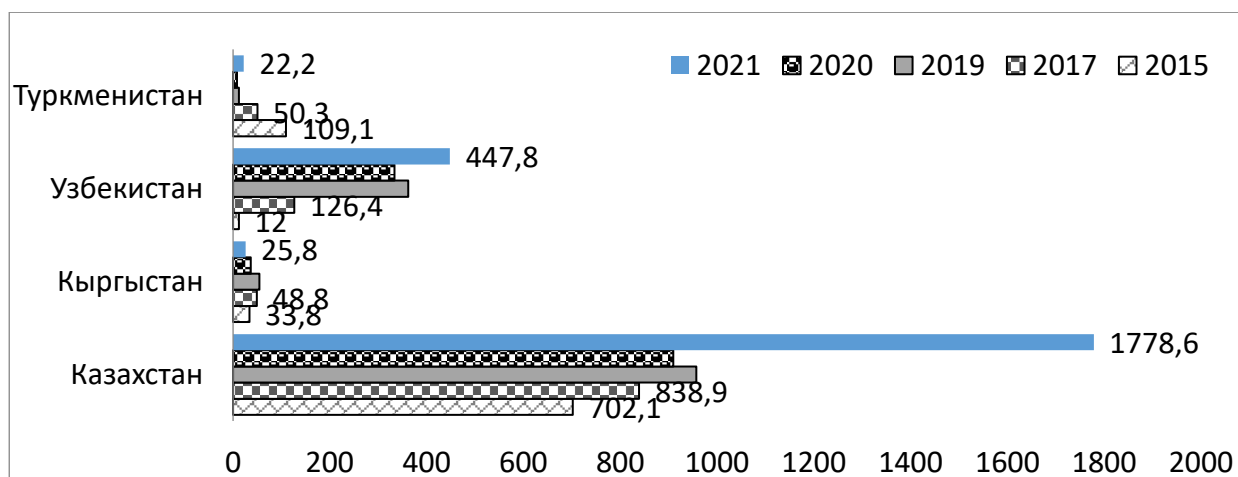

Рисунок 2. Внешнеторговый оборот Таджикистана со странами ЦА млн.долл.

Источник: рассчитано автором на основе: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан...-Душанбе. Агентство по статистике при Президенте РТ.-2022.-С. 15-20.

В диссертационной работе обосновывается необходимость трансформации внешнеторговой политики каждой страны региона для обеспечения эффективного управления границами, и в первую очередь важно устранить неформальные платежи, нетарифные барьеры, реализовать совместные наукоемкие проекты и т.п.

В диссертации показано, что Республика Таджикистан осуществляет внешнеторговые операции со всеми странами центрально-азиатского региона, при этом значительное место среди них принадлежит Республике Казахстан, доля которой в экспорте Таджикистана в 2020 г. составила 62% (табл.1).

Таблица 1. - Экспорт продукции Таджикистана в страны ЦА, млн.долл.

Страны	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Казахстан	146,5	194,9	324,3	299,9	218,2	152,2	360,0
Кыргызстан	9,4	8,9	10,9	14,1	11,4	9,6	5,3
Узбекистан	6,1	35,6	57,1	155,3	172	83,6	129,6
Туркменистан	2,5	1,4	1,5	0,6	0,3	0	0,00
Всего со странами ЦА	162	239,4	392,3	469,3	401,6	245,4	494,9
Доля ЦА в экспорте РТ, %	18,2	26,6	32,8	43,7	34,2	17,5	23,0

Источник: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. -Душанбе. Агентство по статистике при Президенте РТ. -2022. -С.13; 18-24.

Таблица 2. – Импорт продукции из стран ЦА в Таджикистан, млн. долл.

Страны	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Казахстан	555,6	481,1	514,6	536,6	739,3	757,5	818,5
Кыргызстана	24,4	16,8	37,9	48,2	42,8	27,2	20,5
Узбекистан	5,9	33,6	69,3	133,2	190,2	0,3	318,3
Туркменистан	106,6	92,1	48,8	46,6	11,9	7,8	22,2
Всего со странами ЦА	585,9	531,5	621,8	718	972,3	785	1179,5
Доля ЦА в импорте РТ, %	17,1	17,5	22,4	22,8	29,0	24,9	28,0

Источник: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. -Душанбе. Агентство по статистике при Президенте РТ. -2022. -С.13; 18-24.

Доля стран Центральноазиатского региона в общей величине экспорта страны в 2021 г. составила 23,0%. В течение 2015-2018 гг. наблюдалась тенденция роста экспорта РТ в страны ЦА, а в 2019-2020 гг. в связи с пандемией COVID-19 и введенных запретов в каждой стране ситуация изменилась. Но уже в 2021 г. происходит расширение торгово-экономического сотрудничества и доля ЦА в экспорте РТ возросла на 5,5 процентных пункта.

В целом торговые связи Таджикистана со странами ЦА возросли за период с 2015 года по 2021 год в 2,24 раза, а наиболее резкие изменения произошли в течение 2020 года, когда страны направили свои усилия на укрепление торгово-экономического сотрудничества и усиление роли и влияния ЦА в мировом сообществе.

Анализ показал, что импорт в разы превосходит экспорт в страны региона, а коэффициент покрытия импорта экспортом ниже единицы (рис. 3).

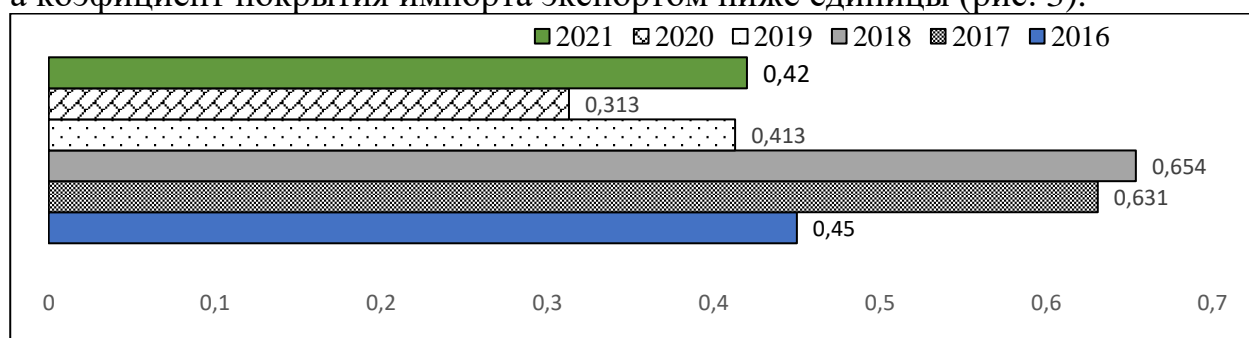

Рисунок 3. Динамика коэффициента покрытия импорта экспортом со странами Центральной Азии

Источник: Рассчитано автором на основе данных Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический Сборник.-Душанбе. Агентство по статистике при Президенте РТ.-2022.- С.14-20.

Диссертантом уточнено, что по отдельным товарным группам, таким как минеральные продукты, текстильные материалы и изделия экспорт в Узбекистан превалирует над импортом. По минеральным продуктам в 2021 г. экспорт Таджикистана в Узбекистан в 1,12 раза больше, по текстильным материалам в 1,84 раза. В Кыргызстан по текстильным материалам и изделиям экспорт Таджикистана в 34,41 раз больше, чем импорт. Проведенный в работе анализ по товарным группам импорта в Таджикистан только из стран ЦАР показал, что доля стран региона по продуктам растительного происхождения в 2020 г. составляла 81,03%, а уже в 2021 г. 82,06% от общего объема импорта этой товарной группы со всех стран мира.

Существенную роль играет в данном случае Казахстан, за счет ввоза муки и мучных продуктов, при этом снижение доли связано с ограничением поставок зерна и муки, вызванные пандемией и военным противостоянием России и Украины, и их последствиями.

Второй по значимости выступает товарная группа «Минеральные продукты», доля стран региона которой в общем объеме импорта в Таджикистан в 2021 г. составила 43,92%. И здесь также важна роль Казахстана, который завозит в Таджикистан нефтепродукты, газ, битум, кокс.

Третьей, важной по значению товарной группой выступает «Продукция химической промышленности», доля которой из стран ЦА в общем объеме завоза товаров данной группы в 2021г. составила 40,47%, а в 2019г. - 40,14%. Почти треть завоза от его общего объёма приходится на страны Центральной Азии по таким товарным группам как: недрагоценные металлы и изделия из них; изделия из камня или аналогичных материалов; обувь и головные уборы, а также жиры и масла животного или растительного происхождения. За период 2019-2021гг. почти по всем товарным группам наблюдается рост доли стран Центральной Азии в общем объеме импорта.

Коэффициент покрытия импорта экспортом только четырех стран Центральной Азии в 2019г. составил 1,10, в 2020г.-0,98 т.е. сказались карантинные меры, принятые многими странами, а в 2021г.- уже 1,06 т.е. предпринятые меры по активизации торгово-экономического сотрудничества дали свои результаты.

Расчёты, проведённые в работе, показывают, что наблюдается рост эффективности от расширения торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦА и свидетельствуют, что каждый 1% роста ВВП в 2019 г. в Таджикистане приводил к увеличению потоков импорта со стран Центральной Азии на 0,47%, в 2020г.-на 0,91%, а в 2021г. уже -1,31%.

Исследуя транспортно-транзитную взаимосвязанность Таджикистана со странами ЦА, автор утверждает, что география порождает такую общую для всех стран ЦА проблему, как необходимость налаживания логистических цепей, позволяющие открыть и использовать транспортные коридоры для выхода произведенной продукции на другие внешние рынки.

Исследуя существующие транзитные коридоры, диссертант приходит к выводу, что на современном этапе экономического развития в странах ЦА еще не сформирован единый механизм перевозки товаров и услуг, соответствующий интересам всех стран региона. Каждая страна регламентирует и контролирует данный процесс на основе страновой нормативно-правовой базы, не учитывая возможный доход от создания единого транспортного комплекса центральноазиатского региона. А это способствует наличию определенного рода препятствий при прохождении продукции по сложившимся транспортным коридорам. Несмотря на стремление со стороны Таджикистана, можно наблюдать что степень транзитных международных перевозок остается еще достаточно низкой, что вызвано влиянием различных причин, среди которых можно отметить, в первую очередь, недостаток инновационной транспортно-технологической инфраструктуры.

Показано, что основная цель функционирования международных транспортных коридоров для Таджикистана состоит в обеспечении транзитных грузоперевозок и предоставлении защиты и госгарантий при их исполнении на базе заключенных международных соглашений и договорённостей, обеспечивающих экономическую безопасность страны. Транзитные коридоры и интер- и мультимодальные трассы, которые проходят через Таджикистан, способствуют развитию торгового сотрудничества со странами Центральной

Азии, Афганистаном, Пакистаном, Индией, КНР и государствами персидского залива.

Отмечается, что каждая страна ЦАР, регламентирует и контролирует процесс перевозок товаров, на основе страновой нормативно-правовой базы, не учитывая возможный доход от создания единого транспортного комплекса центральноазиатского региона. На наш взгляд, это способствует наличию определенного рода препятствий при прохождении продукции по сложившимся транспортным коридорам, поэтому на повестке дня необходимо ставить вопрос о проработке общего единого для стран ЦАР механизма перевозки товаров и услуг по транзитным коридорам, соответствующий интересам всех стран региона.

В работе подчеркивается, что основной задачей, которую необходимо решить в ближайшей перспективе для улучшения логистических цепей по поставке товаров выступает унификация транспортных законодательств и выработка мер по устранению внутренних барьеров, ликвидация которых обеспечит беспрепятственное перемещение товаров. При этом необходимо обязательно внедрить современные технические средства контроля за сроками перемещения транспортных средств. Реализация этих мер по согласованию со странами, по территориям которых осуществляется транзит товаров и услуг, является первейшим условием развития международной торговли.

В третьей главе - «Основные направления инновационно-ориентированного торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии» выявлен потенциал торгово-экономического сотрудничества и его расширения, систематизированы формы и направления развития торговых отношений стран Центральной Азии между собой, показаны направления консолидации экономических возможностей стран центральноазиатского региона в условиях роста риска геополитических конфликтов.

Расширение и углубление торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами центральноазиатского региона выгодно не только для Таджикистана, но и для каждой страны региона. Это связано с нарастанием и расширением конкуренции; получением выгоды от принятия участия в международном разделении труда; извлечении выгоды от наращивания масштаба посредством роста рынков сбыта и конкурентоспособности фирм; привлечением иностранных инвесторов, посредством роста их интереса к региону за счет размера его внутреннего рынка и улучшенного бизнес-климата и т.п.

Накопленный опыт торгово-экономического сотрудничества стран Центральной Азии свидетельствует о том, что в формировании и углублении этого сотрудничества существует еще достаточно большой нереализованный потенциал, использование которого позволит каждой стране региона приобрести определенную выгоду.

В работе выявлено, что направления сотрудничества разнообразны, тем более в современных условиях, когда меняется расстановка сил в мире,

политические и экономические интересы крупных держав к развитию национальных экономик стран ЦА. Диссертантом обосновывается, что перспективным направлением экономического сотрудничества выступает сотрудничество на базе кластерной кооперации, производстве и реализации товаров из различных стран региона под единым брендом. Можно рассмотреть возможность строительства в Таджикистане металлургического производства полного цикла на базе использования инвестиций Казахстана и Узбекистана с акцентом на алюминиевую промышленность и приборостроение. Имеются большие возможности расширить торгово-экономическое сотрудничество Таджикистана с Кыргызстаном в плане развития легкой и пищевой промышленности на основе местного сырья и реализации государственной программы импортозамещения.

Казахстан заинтересован в продукции сельского хозяйства и расширении поставок агропромышленной продукции со стран региона для удовлетворения растущего спроса населения своей страны.

Другим направлением сотрудничества стран между собой может выступить и развитие рыночной кооперации, связанной с коллективными действиями предприятий различных стран региона при приобретении и поступательном движении товаров на рынках стран ЦА. Возможна организация коллективных закупок сырья и комплектующих изделий, объединенных поставками однородной продукции, продажа товаров с использованием каналов компаний-партнеров, на базе применения единого регламента, стандарта и пр.

В диссертации подчеркивается, что благодаря совместным договоренностям и имеющимся соглашениям многостороннее взаимовыгодное сотрудничество Таджикистана со странами ЦА возможно в рамках следующих направлений:

- создание СП, в том числе в рамках свободных экономических зон Таджикистана, в сферах легкой и пищевой промышленности, а также в сельском хозяйстве;
- содействие открытию совместных предприятий, представительств и филиалов банков на территории Таджикистана;
- создание оптово-распределительных центров в Республике Таджикистан для экспорта экологически чистой сельскохозяйственной продукции в третьи страны;
- активное финансирование торговых операций за счет кредитных средств банков республик ЦА путем предоставления кредитов таджикским предпринимателям;
- проведение выставок по приоритетным направлениям на территории стран ЦА;
- создание автосборочного производства на территории Республики Таджикистан с партнерами из стран ЦАР;
- налаживание сотрудничества со структурами стран ЦА в сферах цифровой экономики, технологических исследований и разработок, электронной коммерции, современных промышленных услуг, бизнес-инкубирования и др.

Отмечается, что реализация различных направлений взаимовыгодного экономического сотрудничества зависит также и от уровня и масштабов развития частного сектора в каждой стране региона. Показаны возможные направления сотрудничества Таджикистана с каждой страной ЦАР.

Немаловажное значение в успешном торгово-экономическом сотрудничестве стран ЦАР играет консолидация центральноазиатской транспортной системы, заключающаяся в совместном использовании трансконтинентальных транзитных коридоров. Показано, что сложился целый ряд общих причин, согласно которым возникает необходимость в проработке вопроса о проектировании общей стратегии или программы формирования региональной транспортной системы. Это связано с тем, что, во-первых, государства ЦА согласно географическим условиям закрыты и зависимы от проводимой транспортной стратегии другими странами для доступа на мировой рынок. Во-вторых, в ходе проведения экспортно-импортных грузоперевозок стран ЦА наблюдаются значительные транспортные расходы.

В-третьих, государства ЦА имеют достаточно крупный внутренний рынок и природные ресурсы, в связи с этим здесь вступают в противоречие интересы крупных держав и союзов. В-четвертых, значительная часть транспортных коридоров стран ЦА взаимосвязаны между собой и каждая страна региона в равной мере заинтересована в увеличении транзитных грузоперевозок. В-пятых, для улучшения транспортной системы в каждой стране и создания новых коридоров, требуется привлечение значительных внешних инвестиций.

Подчеркивается, что центральноазиатский регион имеет большой транзитный потенциал в общемировой транспортной системе, так как связывает Европу с Азией. Поэтому проблемы, возникающие в области использования имеющихся коммуникаций, значительно тормозят рациональное и взаимовыгодное использование имеющихся потенциальных возможностей стран, которые привлекательны наличием природных ресурсов и емким рынком сбыта.

Поэтому в условиях глобализации и динамичных международных отношений, не только на уровне Таджикистана, но и на территории центральноазиатского региона развитие транспортно-логического комплекса и разнообразие торговых путей выступает стратегическим направлением развития. Отмечается, что это связано в первую очередь, с отсутствием проработанной единой для стран ЦА стратегии по эксплуатации имеющихся транспортных коммуникаций, проработанной общей системной транспортной политики. Создание международных транспортных коридоров совместными усилиями, а также общей транспортной инфраструктуры будет содействовать уменьшению транспортных расходов при экспорте на внешний рынок, что выступает необходимым направлением в расширении торгово-экономического сотрудничества стран региона.

Проведенный в диссертационной работе анализ внешнеторговых операций Таджикистана с каждой страной региона и выявление степени зависимости от поставок по отдельным видам товарам показали, что для углубления

экономического сотрудничества необходимо создать ряд институтов и разработать:

- Стратегию формирования и развития международного центральноазиатского водно-энергетического консорциума;
- Стратегию формирования и функционирования центральноазиатского транспортного консорциума;
- Стратегию формирования и развития центральноазиатского продовольственного консорциума;
- Стратегию развития социально-экономического сотрудничества Республики Таджикистан со странами Центральной Азии (дорожную карту), с разбивкой по странам и с участием регионов Таджикистана.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Основные научные результаты диссертации

1. Международное торгово-экономическое сотрудничество включает множество непосредственных связей и отношений между странами в области передвижения товаров, услуг, капитала и рабочей силы за пределы национальных границ. Международное торгово-экономическое сотрудничество охватывает как торговые, так и производственно-экономические и финансовые процессы, таким образом формируют сложный и взаимосвязанный международный комплекс. Страны мира, в рамках международных экономических отношений, оказываются в положении постоянного экономического взаимодействия и взаимозависимости, таким образом, между ними осуществляется международное торгово-экономическое сотрудничество [1-А].

2. Под международным торгово-экономическим сотрудничеством можно понимать совокупность гармоничной деятельности стран и международных организаций, направленной на консолидацию международных экономических отношений, поддержку национальных интересов и реформирование правовых механизмов взаимопольного сотрудничества. Международное торгово-экономическое сотрудничество осуществляется в разнообразных формах: мировая торговля; мировые инвестиции; сотрудничество в научно-технической сфере, производственной кооперации, в сфере валютных, кредитных и финансовых отношений [2-А].

3. Международная торгово-экономическая деятельность оказывает важное воздействие на процесс регионализации мира, наряду с другими факторами, такими как природные ресурсы, природные условия, международная торговля, региональные преимущества, степень отдалённости от рынков, уровень образования населения, интенсивность и направления инвестиционной политики страны. Межрегиональная торгово-экономическая деятельность на наш взгляд, представляет собой сложное сотрудничество хозяйствующих субъектов отдельного региона страны с хозяйствующими субъектами других регионов мира, направленное на экспорт товаров и услуг, опираясь на региональный экспортный потенциал, закупку товаров и услуг для возмещения внутренних региональных потребностей, на базе поддержки международного движения

капитала, технологий, информации и международной миграции рабочей силы [2-А].

4. Международное торгово-экономическое сотрудничество можно рассматривать как непрерывный процесс активного формирования международных региональных отношений между различными субъектами: государствами, местными и региональными органами власти, общественными организациями и предпринимателями, которые имеют общие интересы в развитии своих территорий. Такой процесс предусматривает разработку совместных стратегий, выявление приоритетных направлений, разработку программ развития или «дорожной карты», базирующихся на комплексной оценке имеющегося общего потенциала территорий и выявлении сильных и слабых их сторон [5-А].

5. Экономическое сотрудничество стран базируется на основных экономических теориях, разработанных классиками экономической теории, как: А. Смита и Д. Рикардо, Э. Хекшера и Б. Олина, М. Познера, Дж.М. Кейнса, М. Портера, Р.О. Кеохейна, Дж. Най, Я. Тинбергена, Дж. Дельмон и др. При этом базой для международного торгово-экономического сотрудничества выступает общее стремление в реализации обоюдных интересов в социально-политической, экономической, научной, технической, культурной и т. п. сферах; предотвращение и профилактика негативных последствий проводимой субъектами антропогенной деятельности, наличие общих проблем и т.п.

6. На современном этапе мирового экономического развития многосторонний формат сотрудничества находится в тесном взаимодействии с двухсторонним, путем формирования необходимых условий для реализации внешнеэкономической деятельности. При многостороннем формате сотрудничества можно обозначить направления взаимодействия групп стран в пределах двухсторонних связей, при двухстороннем же сотрудничестве можно очертить направления взаимодействия стран, не связанных друг с другом. В связи с этим, для определения роли двухсторонних экономических отношений в мировой экономике, важно оценить состояние многостороннего формата, ибо только в комплексе можно формировать и организовать систему мировой экономики [6-А].

7. Республикой Таджикистан в отношении стран Центральной Азии взят курс на формирование режима наибольшего благоприятствования и реализации принципа равенства и толерантности товаров, защиты и поручительства при проведении трансакций в свободно-конвертируемой валюте, господдержке финансовых операций, причастных к торговле [3-А].

8. Страны ЦАР имеют ряд определенных преимуществ по сравнению с другими регионами мира, в их числе: обеспеченность природными, сельскохозяйственными и энергетическими ресурсами; существенный экспортный потенциал; возможности производства, которые благодаря кооперации и реализации совместных инвестиционных проектов способствуют выпуску конкурентоспособной продукции; дешевые трудовые ресурсы; благоприятное географическое положение между Европейскими странами и РФ,

а также странами Востока; вероятность организации единой водно-энергетической системы и достижение водно-энергетической независимости; высокие научно-технологические возможности и т.п.[1-А].

9. Коэффициент покрытия импорта экспортом только четырех стран Центральной Азии в 2019г. составил 1,10, в 2020г.-0,98 т.е. сказались карантинные меры принятые многими странами, а в 2021г.- уже 1,06 т.е. предпринятые меры по активизации торгово-экономического сотрудничества дали свои результаты[2-А].

10. Расчёты, проведённые нами, показывают что наблюдается рост эффективности от расширения торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами ЦА и свидетельствуют, что каждый 1% роста ВВП в 2019 г. в Таджикистане приводил к увеличению потоков импорта со стран Центральной Азии на 0,47%, в 2020г.-на 0,91%, а в 2021г. уже -1,31%.

Рекомендации по практическому использованию результатов

1. Центральноазиатский регион имеет большой транзитный потенциал в общемировой транспортной системе, так как связывает Европу с Азией. На территории центральноазиатского региона развитие транспортно-логического комплекса и разнообразие торговых путей выступает стратегическим направлением развития. Для углубления торгово-экономического сотрудничества необходимо разработать Стратегию формирования и развития международного центральноазиатского водно-энергетического консорциума, Стратегию формирования и функционирования центральноазиатского транспортного консорциума, Стратегию формирования и развития центральноазиатского продовольственного консорциума и Стратегию развития социально-экономического сотрудничества Республики Таджикистан со странами Центральной Азии (дорожную карту), с разбивкой по странам и с участием регионов Таджикистана [4-А].

2. Для расширения торгово-экономического сотрудничества в сфере сельского хозяйства, необходимо ускоренное продвижение современных инновационных процессов и технологий в растениеводстве и животноводстве, направленные на рост урожайности сельскохозяйственных культур и роста объемов производства животноводства; создание условий для привлечения инвестиций и зарубежного опыта в сектора сельскохозяйственного производства; улучшение и реформирование структур посевных площадей, выращивание таких сортов и видов сельскохозяйственных культур, которые способствовали бы росту урожайности и удовлетворению потребностей населения стран ЦАР в продовольствии [3-А].

3. В числе важных направлений торгово-экономического сотрудничества выступает организация международных кластеров по производству продуктов питания, развитию совместных производств в пищевой промышленности. К числу основных задач межгосударственных агропромышленных кластеров можно отнести следующие: сосредоточение ресурсов в таких отраслях сельского хозяйства как зерновое хозяйство, птицеводство, молочное животноводство; предоставление финансовой поддержки различным видам

кооперации и интеграции товаропроизводителей, в том числе формирование и развитие агропромышленных объединений; расширение и улучшение инфраструктуры рынка земель сельскохозяйственного назначения, улучшение технологического уровня аграрного производства и продвижение в практику ресурсосберегающих и экологически чистых технологий, формирование объединенных структур на основе полного цикла производства, которые смогут покрыть потребности в продукции АПК не только центральноазиатского рынка но и обеспечить конкурентоспособной продукцией АПК и другие рынки как стран СНГ, так и вне его [6-А].

4. Опираясь на мировой опыт становления и развития инновационных инфраструктур, необходимо формировать технопарки в виде специальной экономической зоны, в которой можно производителям предоставить разнообразные налоговые, тарифные и т. п. финансовые льготы, что послужит хорошим стимулом для их эффективного функционирования [3-А].

5. Для дальнейшего тесного сотрудничества каждая центральноазиатская страна благодаря совместным договорённостям и имеющимся соглашениям о многостороннем взаимовыгодном сотрудничестве, может расширять и углублять торгово-экономическое сотрудничество в следующих направлениях:

- создание СП, в том числе в рамках свободных экономических зон Таджикистана, в сферах легкой и пищевой промышленности, а также в сельском хозяйстве;

- содействие открытию совместных предприятий, представительств и филиалов банков на территории Таджикистана;

- создание оптово-распределительных центров в Республике Таджикистан для экспорта экологически чистой сельскохозяйственной продукции в третьи страны;

- активное финансирование торговых операций за счет кредитных средств банков Республик ЦА путем предоставления кредитов таджикским предпринимателям;

- создание автосборочного производства с партнерами из стран ЦАР;

- налаживание сотрудничества со структурами стран ЦА в сферах цифровой экономики, технологических исследований и разработок, электронной коммерции, современных промышленных услуг, бизнес-инкубирования и др. [3-А; 4-А; 6-А; 7-А].

ПЕРЕЧЕНЬ ПУБЛИКАЦИЙ АВТОРА ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

Статьи, в рецензируемых журналах:

[1-А] Адолати Курбонали. Экономическая интеграция стран центральноазиатского региона [Текст]. / М.Т.Каримова, Адолати Курбонали// Таджикистан и современный мир.-Душанбе. 2022.- №2(78).-С. 150–159.

[2-А] Адолати Курбонали. Сотрудничество Таджикистана со странами Центральной Азии: направления и приоритеты / М.Т.Каримова, Адолати Курбонали // Экономика Таджикистана . Душанбе, 2022–№1.-С.208-215.

[3-А] Адолати Курбонали. Проблемы интеграции и консолидации стран Центральной Азии // Экономика Таджикистана. 2022.-№4. -С. 167-173.

[4-А] Адолати Курбонали. Перспективы экономического сотрудничества государств Центральной Азии // Вестник ТГПУ им. С.Айни. 2020- №1(1)- С.42-48.

В других изданиях:

[5-А] Адолати Курбонали Региональное сотрудничество государств Центральной Азии: взгляд из Таджикистана//Модернизация государств Центральной Евразии в условиях глобализации и регионализации в XXI веке: стратегии, новые тенденции и потенциал: материалы Международной научной конференции, декабрь. 2021г.- Душанбе: РТСУ, 2022. –с. 149–157.

[6-А] Адолати Курбонали Направления расширения торгово-экономических отношений Республики Таджикистан с Республикой Казахстан // Молодой ученый. -2021.-№44(386).-С.214-215.- URL: <https://moluch.ru/archive/386/84951/>

[7-А] Адолати Курбонали. Меры поддержки торгово-экономического и инвестиционного сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии// Материалы международной научной конференции «Векторы региональной интеграции государств Центральной Евразии: основные тенденции, приоритеты, перспективы». 13.12.2022. -РТСУ. -Душанбе.2023.- (в печати).

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 539.5

Бо ҳуқуқи дастнавис

АДОЛАТИ ҚУРБОНАЛӢ

**ҲАМКОРИИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ
ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ:
САМТҲОИ АСОСӢ ВА ДУРНАМОИ РУШД**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
номзади илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси 08.00.13 – Иқтисодиёти ҷаҳон

Душанбе – 2023

Диссертатсия дар кафедраи иқтисоди ҷаҳонӣ ва тичорати байналмилалӣи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Каримова Мавзуна Тимуровна,
доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
мудири шуъбаи таҳқиқоти назариявӣ ва
робитаҳои иқтисодии хориҷӣ Институти
иқтисод ва демография Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон.

Муқарризони расмӣ:

Ризоқулов Турақул Рабимқулович -
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
муовини ректор оид ба илм ва рушди
инноватсияи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,
бизнес ва сиёсати Тоҷикистон;

Содикзода Парвиз – номзади илмҳои
иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти
ҷаҳони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар:

**Донишгоҳи давлатии тичорати
Тоҷикистон**

Ҳимояи диссертатсия дар маҷлиси Шурои диссертатсионии 6D.KOA-004 дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон санаи «30» сентябри соли 2023, соати 09:00 баргузор мегардад. Суроға: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Буни Ҳисорак, Шаҳраки донишҷӯён, бинои таълимии 8. ауд. 102, e-mail: shamsov1976@mail.ru, телефони котиби илмӣ: (+992) 918788938

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмии донишгоҳ ва сомонаи расмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (www.tnu.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «___» _____ соли 2023 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Шамсов И.С.

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ. Бинобар миқёси калони савдои мутақобила ва шарикӣ тичоратӣ сармоягузорӣ самтҳои ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои Осиёи Марказӣ (ОМ) ба таҳқиқу таҳлили доимӣ ниёз доранд. Робитаи мутақобилаи ба худ хоси ин давлатҳо, ки дорои худудҳои васеъ, захираҳои зиёди табиӣ муҳнатӣ буда, қодиранд таъсиррасонии ҷиддиро ба тамоми низоми глобалии муносибатҳои иқтисодӣ ба таври объективӣ намоиш диҳанд, доимо дар мадди назари олимони қарор дорад.

Бӯҳрони ҷаҳонӣ бар асари пандемияи COVID-19 ва оқибатҳои он рухдода, ки иқтисоди кишварҳои мухталифи ҷаҳонро фаро гирифтанд, ҳам дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳам дар назди кишварҳои алоҳида ҷолишҳо ва вазифаҳои навро, ки бо сабаби бесуботии иқтисодии дар ҷаҳон бавучудодада шадидтар мешаванд, ба миён оварданд. Дар пасманзари ин рӯйдодҳо давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ҳамчун бозингарони муҳими низоми муносибатҳои байналмилалӣ дар таҳкими робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ ва таъмини суръати устувори рушди иқтисодӣ миллии минтақа аз афзалиятҳои зиёд бархурдоранд.

Интиҳоби вектори ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ ва таҳияи сиёсати босамари иқтисодии хоричии давлат дар ҳамбастагӣ бо ҷустуҷӯи механизмҳои суръатбахшии рушди иқтисодӣ дар мавриди то ҳадди ақал расондани хавфҳои фаъолияти иқтисодии беруна барои дилхоҳ кишвари фазои иқтисодии ҷаҳонишавӣ аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохиливу хоричии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022 зикр гардид, ки «давлати мо азм дорад, ки дар асоси сиёсати «дарҳои кушода»-и хоричии худ робитаҳои дӯстӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманду созандаи дучониба ва бисёрҷонибаро бо ҳамаи кишварҳои ҷаҳон тавсеа бахшида, рушд диҳад. Мо талошҳои барои таъмини рушди устувор, саъю талошро ҷиҳати таъмин намудани рушди устувор ва тақвияти рӯҳияи ҳусни ҳамҷаворӣ, эътимод ва дӯстии пайдор дар минтақаи Осиёи Марказӣ идома медиҳем»².

Ташаккули фазои умумии тичоратӣ ва институтсионалӣ дар доираи минтақаи Осиёи Марказӣ ба ҳамкориҳои мутақобилан судманд дар миқёси низоми иқтисодии ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Дар айни замон аз мавқеи иштирокчиёни зиёди бозори байналмилалӣ афзудани тавачҷуҳ ба ҳамкориҳои минтақавию дучониба мушоҳида мегардад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафҳои иқтисодӣ ва пеш аз ҳама, тавсеаи ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодиро пайгирӣ намуда, бо кишварҳои Осиёи Марказӣ робитаи фаълро ба амал меорад. Тавсеаи кооператсияи истеҳсолӣ, фаълсозии ҳамкориҳои сармоягузорӣ, мубодилаи технологияҳо, ки ба навсозии заминаи саноатӣ, агросаноатӣ ва ғайра равона карда шудаанд, чун самтҳои муҳими ҳамкорӣ баррасӣ мегарданд. Ҳамзамон, дар роҳи фаълсозии ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои ОМ номукамалии механизми ташкилию иқтисодии ҳамкориҳои байни кишварҳо, ки дар айни замон хусусияти робитаҳои тичоратӣ иқтисодии

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хоричии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2023 // <http://www.president.tj/node/29823>

кишварҳоро зимни самтгирии онҳо ба амалисозии иқтисодии бамиёномадаи тичоратию иқтисодии минтақа суфт ба инобат мегирад, ба ҳайси монесаи назаррас баромад мекунад.

Дар асоси гуфтаҳои боло, талабот ба таҳқиқи концептуалию методологӣ ва амалии равандҳои ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои ОМ, муқаррарнамоии қонуниятҳо, интиҳоби муносибати инноватсионӣ ба ҷустуҷӯи шакли тарзҳо дар савдои байналмилалӣ, ки ба мавқеъгирии кишвар ҷиҳати рақобаттобоварӣ дар низоми робитаҳои хоҷагии минтақавӣ мусоидат менамоянд, мубрамияти мавзуи таҳқиқот ва аҳамияти назариявӣ амалии онро асоснок мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Гуногунчанба будани масъалаҳои ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии кишвар, дақиқ намудани муносибатҳо ба таҳқиқи мутобиқати онҳо ба шароити муносири рушди фаъолияти иқтисодии беруна дар мадди назари хоси олимони таҳқиқкунандаи робитаҳои байналмилалӣ, маркетингҳо, логистҳо, тоҷирон-соҳибкорон ва ғайра қарор гирифтаанд. Проблемаи баррасишаванда ҳам чанбаҳои умуминазариявӣ таҳаввули концепсияҳои ҳамкориҳои байналмилалии тичоратию иқтисодӣ ва ҳам соҳаи амалии татбиқи ҳадафҳои сиёсати берунии иқтисодии кишварро дарбар мегирад. Захираи илмию амалии ватанӣ ва ҷаҳонӣ миқдори зиёди тадқиқотҳоеро, ки аз рӯи самтҳо ба низом даровардан мумкин аст, фаро мегирад.

Ҳамин тариқ, таҳлили концептуалии нақши фаъолияти иқтисодии беруна ҳамчун омили рушди иқтисодӣ дар назарияҳои А. Смит ва Д. Рикардо, Э. Хекшер ва Б. Олин, М. Познер, Ҷ.М. Кейнс, М. Портер, Р.О. Кеохейн, Ҷ. Най, Ҷ. Тинберген, Ҷ. Делмон ва олимони зиёди дигар баррасӣ шудааст. Омӯзиши чанбаҳои назариявӣ методологӣ роҷеъ ба ошкорсозии таъсири ҳамкориҳои байналмилалии иқтисодӣ ва равандҳои дигаргуншавии робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳои гуногуни ҷаҳон дар асарҳои Гусаков Н.П., Исайнов Х.Р., Кандиёрова Д.О., Каримова М.Т., Қаюмов Н.К., Львов Д.С., Назаров Т.Н., Одинаев Х., Раҳимов Р.К., Рибалкин В.Е., Саидмуродов Л.Х., Солиев А.А., Суржиқов М.А. ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мушкилоти рушди ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии байналмилалии Тоҷикистон бо кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла бо ОМ дар асарҳои олимони ватанӣ, аз ҷумла Асроров И.А., Кандиёрова Д.О., Қаюмов Н.К., Комилов С.Ҷ., Мирбобоев Р.М., Муҳаббатова Х.М., Назаров Т.Н., Нурмаҳмадов М., Раҳимов А.М., Саидмуродова Л.Х., Солиев А.А., Тошев О.Т., Тошев С.О., Умаров Ҷ.У., Усмонова Т.Дж. ва дигарон баррасӣ гаштааст.

Дар асарҳои олимони ватанӣ: Бобокалонов О.Қ., Қаюмова Н.К., Назаров Т.Н., Кандиёрова Д.О., Каримова М.Т., Рачабов Р.К., Раҳимов Р.К., Саидмуродов Л.Х., Умаров Ҷ.У., ва дигарон масъалаҳои идоракунии робитаҳои иқтисодии беруна, ҳамоҳангсозии танзими гумрукӣ, инчунин тақмили фаъолияти тичоратии берунаи кишвар баррасӣ шудаанд.

Хусусиятҳои ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ дар бобати беҳтар кардани сифати равандҳои тичорат дар фаъолияти иқтисодии берунаи кишварҳои пасошӯравӣ дар асарҳои Алимов Б., Глазева С.Ю., Гранберг Р.С., Гулаков У.М.

Ефимов В.В., Қаюмов Н.К., Комилов С.Д., Олимов Р., Раҷабов Р.К., Скрибина В.Ю., Ҳаёхоҷаев Ф., ва дигар олимони омӯхта шудаанд.

Асарҳои Гарбузаров Е., Зиёдуллоев Н.С., Зоҳибова А.А., Кандиёров Д.О., Каримова М.Т., Каҳоров Д., Махмутов Е.В., Мухторова К., Одинаев Х.А., Плотников Д.С., Раҷабов Р.К., Раҳматуллина Г., Саидмуродов Л.Х., Тураева М.О., Хусайнов М.К. ва дигарон ба равиши эмпирикӣ дар мавриди ошкорсозии иқтисодии ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ (МОМ) ва кишварҳои МОМ байни худ асос ёфтаанд.

Аҳамияти таҳқиқоти назариявӣ ва эмпирикии намоёндоғони аҳли илмро қайд карда, инчунин муҳимияти таҳқиқотҳо оид ба мушкилоти фаъолияти иқтисодии берунаро таъкид намуда, зикр намудан ба маврид аст, ки бисёр ҷанбаҳои ташаккул ва инкишофи ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодӣ вобаста ба хусусиятҳои рушди иқтисодӣ милли ба қадри қифоя коркард нашуда, баҳсталаб боқӣ мемонанд. Ҳамин тавр, масалан, дар мавриди ҳадафҳои стратегии иштироки Тоҷикистон дар сохторҳои ҳамгироӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ то ҳол аз ҷониби аҳли илм тавофуқ ҳосил нагашта, масъалаи шарикӣ дар соҳоти обиё энергетикӣ, нақлиётӣ ва озуқаворӣ ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Масъалаҳои дурнамои тавсеаи ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ, таъсири ҳамгироии авруосиёӣ ба ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои узви ИИАО ва як қатор масъалаҳои дигар баҳсбарангез боқӣ мондаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯи мавриди омӯзиш бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2030, Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Барномаи давлатии рушди содирот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, инчунин бо нақшаи КИТ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон робитаи мустаким дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ аз асосноккунии концептуалию методологии самтҳои рушди ба навоарӣ (инноватсия) нигаронидашудаи ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ошкорсозии дурнамои рушди онҳо барои таъминнамоии рушди устувори иқтисоди милли иборат мебошад.

Дар диссертатсия мувофиқи мақсади гузошташуда **вазифаҳои** зерин муайян карда шуданд:

- таҳқиқи асосҳои назариявии ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии байналмилалӣ, моҳият ва хусусиятҳои онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ;
- нишон додани омилҳои асосии ба самтҳои ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии байналмилалӣ таъсиррасонанда;
- таҳлили заминаи шартномавӣ ҳуқуқии ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои ОМ;
- тавсифи вазъияти кунунӣ ва ҷанбаҳои рушди ба самти инноватсионӣ равонашудаи ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои ОМ;
- муайян кардани нақш, ҷой ва проблемаҳои ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ;

➤ арзёбии иқтисодии ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ ва пешниҳоди самтҳои афзалиятноки рушди ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои ОМ.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ - ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии дар давраи муосири таҳаввулоти иқтисоди ҷаҳонӣ бамиёномадаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақаи МОМ .

Мавзӯи таҳқиқот робитаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки дар рафти ташаккул амиксозӣ ва рушди ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ ба миён меоянд.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзу тахмин карда мешавад, ки ошқору дақиқсозии омилҳо, тамоюлҳо ва хусусиятҳо дар соҳаи ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии байналмилалӣ Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ барои таҳияи равишҳои нав нисбат ба ташкили ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодии самарабахш, ки бо дарназардошти марҳалаи кунунии дигаргуншавии робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ ҳадафи баланд бардоштани рақобатпазирии кишварҳои минтақаро ба пай дорад, вазоити абзор фароҳам меорад

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои илмӣ назарияпардозон, олимон-мутахассисони ватанӣ хориҷӣ соҳаи рушди муносибатҳои тижоратӣ иқтисодӣ; асосҳои назарияи иқтисодӣ, аз ҷумла назарияи рушди иқтисодӣ ва расидагирӣ, назарияи зарурати ҳамкориҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, комёбиҳои илми ҷаҳонӣ иқтисодӣ ташкил додаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро равиши низомманд ташкил дод. Зимни таҳқиқот ба принципҳои таҳлили муқоисавӣ, омезиши ягонагии мантиқӣ ва таърихӣ, робитаи мутақобилаи байни нишондиҳандаҳои микдорӣ ва сифатӣ асос ёфтааст. Дар ҷараёни таҳқиқот ба назарияҳои неоклассикӣ ва институтсионалӣ, равиши низомманд, назарияҳои рушди динамикӣ дар ҷанбаи омӯзиш ва арзёбии равандҳои дигаргуншавӣ, гурӯҳбандӣ ва ҳадагузори фаъолияти савдои хориҷӣ таъия намуда шудааст.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти диссертатсионӣ усулҳои омории таҳлили индексӣ, муқоисавӣ ва системавӣ; усулҳои моделсозии графикӣ; усули абстрактӣ-мантиқӣ; усулҳои низоммандсозӣ, синтезу таснифи маълумот ва татбиқи аналогияҳо ба кор рафтаанд.

Сарчашмаи маълумотро иттилоот аз маҷмуаҳои омории «Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар давраи солҳои 2015 - 2021, «Тоҷикистон: 30-солагии Истиқлолияти давлатӣ»; маълумоти Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон; маълумоти омории аз вебсӯномаҳои расмӣ: Кумитаи байнидавлатии омории ИДМ, Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё, кумитаҳои омории кишварҳои МОМ ташкил додаанд. Ҳангоми муайян кардани ҳадафҳои асосӣ дар соҳаи ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодӣ СМР-2030, БМР 2021-2025, инчунин Барномаи давлатии рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 истифода шудаанд.

Пойгоҳи меъёрию ҳуқуқии таҳқиқотро санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва савдои хориҷии кишвар; заминаи ҳуқуқӣ ва шартномавии ҳамкорӣ дар шакли созишномаҳо, шартномаҳо, протоколҳои гуногуни ҳангоми гуфтушуниди сарони байни сарони ҳукуматҳо ва ҳайатҳои кишварҳои МОМ баимзорасида ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертсионӣ дар кафедраи иқтисоди ҷаҳонӣ ва тичорати байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Навгони илмӣ таҳқиқоти диссертсионӣ аз асосноккунии назариявии самтҳои ба инноватсия нигаронидашудаи ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ Тоҷикистон бо кишварҳои Осиеи Марказӣ ва муайян кардани дурнамои рушди онҳо баҳри таъминсозии рушди устувори иқтисодӣ иқтисоди миллӣ иборат аст.

Аз ҷумлаи натиҷаҳои муҳимтарине, ки навоари илмӣ таҳқиқоти диссертсиониро бозтоб мекунад, метавон инҳоро қайд намуд:

➤ дар асоси таҳлили равишҳои назариявӣ ва амалӣ роҷеъ ба муайянкунии моҳияти ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ, таърифи муаллифӣ мафҳуми ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ ба ҳайси маҷмуи фаъолияти мутаносиби кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ, ки ба муттаҳидсозии муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ, дастгирии манфиатҳои миллӣ ва ислоҳотдорӣ ба механизмҳои ҳуқуқӣ ҳамкориҳои мутақобилан судманд нигаронида шудаанд, пешниҳод гардидааст;

➤ назарияҳои зарурияти ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ ба низом дароварда шуда, дар асоси заминаи принципҳои рушди ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ афзалияту нуқсонҳои созишномаҳои тичоратӣ иқтисодӣ дучониба ошкор карда шуданд;

➤ омилҳои рушду густариши ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ вобаста ба меъёри интиҳоби ҳамкориҳои Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ ошкор ва гурӯҳбандӣ карда шудаанд;

➤ ҷойу нақши Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ бо кишварҳои МОМ арзёбӣ гардида, самарабахшии рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ кишварҳои Осиеи Марказӣ байни ҳамдигар дақиқ карда шудааст;

➤ барои ба ҳадди аксар расонидани самараи синергетикӣ, ки рақобатпазирии иқтисодҳои миллии кишварҳои Осиеи Марказиро беҳтар карда метавонанд, зарур будани таҳаввулоти институтсионалии ба беҳбуд бахшидани ҳамбастагии сиёсати иқтисодӣ дохилию хориҷии ин кишварҳо нигаронидашуда ошкор ва асоснок карда шуд;

➤ самтҳои дурнамои рушди ба самти инноватсия равонашудаи ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ пешниҳод гардида, хусусиятҳои фарқкунанда ва қонуниятҳои ташаккул ва рушди ин муносибатҳо ошкор намуда шуда, самарабахшии татбиқи лоиҳаҳои муштарак дар соҳаи энергетика, КАС, технологияҳои иттилоотӣ асоснок карда шудааст.

Аз ҷумлаи натиҷаҳои назарраси таҳқиқоти диссертсионӣ, ки аз ҷониби муаллиф шахсан ба даст оварда шуда, **барои Ҷимоя пешниҳод гаштаанд**, инҳо мебошанд:

➤ нуқтаи назари муаллиф роҷеъ ба моҳияти ҳамкориҳои иқтисодӣ байналмилалӣ;

➤ афзалиятҳо ва камбудии ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ дучониба;

➤ нақшаи идоракунии ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ дучонибаи фарогирандаи ҳадаф, вазифаҳо, самтҳо, шаклҳо ва воситаҳои ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ Тоҷикистон бо дигар кишварҳои МОМ;

- арзёбии самарабахшии ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳои МОМ бо ҳамдигар;
- самтҳои дигаргуниҳои институтсионалии кишварҳои МОМ ба туфайли татбиқи сиёсати ҳамоҳангшудаи иқтисодии дохилӣ ва хориҷии ин кишварҳо;
- самтҳои ба рушди инноватсия нигаронидашудаи ҳамкориҳои тижоратию иқтисодии Тоҷикистону кишварҳои МОМ бо ҳамдигар.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар асосноккунии минбаъдаи назариявӣ ва рушди нуктаҳои алоҳидаи назарияи тижорати байналмилалӣ, аз ҷумла дар бобати рушди робитаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ дар заминаи рушди мутавозин ва баинobatгирии манфиатҳои ҳарду давлат ифода меёбад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар ин мавридҳо истифода гарданд: аз ҷониби мақомоти ҳокимият дар татбиқи муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи тижоратию иқтисодии Тоҷикистон бо ҳар як кишвари МОМ; дар фаъолияти ширкатҳо зимни арзёбии афзалият ва дурнамои соҳаи интихобшудаи ҳамкорӣ; дар пажӯҳишгоҳҳои илмӣ ҳангоми такмил додани муносибатҳои методологӣ ба омӯзиши мушкilotи амиқсозии ҳамкориҳои тижоратию иқтисодии дар заминаи дучониба ва бисёрҷониба амалишаванда; дар донишгоҳҳо зимни гузаронидани курсҳои омӯзишии «Иқтисодиёти ҷаҳон», «Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ», «Муносибатҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ё «Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо кофӣ будани маводҳои тадқиқот, ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумот оид ба ҳамкориҳои тижоратию иқтисодии кишварҳои МОМ, наشري натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар маҷаллаҳои илмӣ тасдиқ карда мешавад. Хулосаю пешниҳодҳо ба баррасии илмии натиҷаҳои таҳлили назариявӣю амалии ҳамкориҳои тижоратию иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои МОМ асос ёфтаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Навгонӣ ва натиҷаҳои таҳқиқот ба соҳаҳои таҳқиқот аз рӯи ихтисоси 08.00.13 - Иқтисодиёти ҷаҳон: б.7. Баҳамвобастагии байналмилалии иқтисодӣ. Таъмини инкишофи устувори иқтисодиёти миллӣ ва ҷаҳонӣ. Стратегияҳои миллии инкишофи иқтисодӣ; б.11. Механизмҳои танзими тижорати байналмилалӣ; б.22. Инкишофи инфрасохтори байналмилалии нақлиётӣ ва телекоммуникатсияҳо, нақши онҳо дар байналмилалишавии робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ; б.26. Манфиатҳои иқтисодии берунии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонӣ ва дар муносибат бо кишварҳои алоҳида ва гурӯҳи кишварҳо. Проблемаҳои геоиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, афзалиятҳои стратегии он ва дурнамои фаъолияти иқтисодии берунии дар Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сабтгардида мувофиқат мекунанд.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот аз он иборат аст, ки муаллиф мувофиқи мақсаду вазифаҳои гузошташуда мустақилона таҳқиқоти ҳаматарафаи илмиро анҷом дода, хулосаю тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои тадқиқотро таҳия намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Нуктаю хулосаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар конференсиҳои илмӣ-амалии байналмилалӣю ҷумҳуриявӣ дар шаҳри Душанбею Москва баргузоршуда пешниҳоди муҳокима гаштаанд. Ғайр аз ин, онҳо дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон зимни таълими фанҳое, аз қабили «Иқтисодиёти ҷаҳон», «Ҳамгироии байналмилалӣ», «Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ» истифода шудаанд. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати байналмилалӣ аз ташхис гузашта, инчунин дар ҷаласаи Шӯрои олимони факултети муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон муҳокима карда шудааст.

Интишори таълифоти таҳқиқот. Натиҷаҳои ҷудогонаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 7 таълифот, аз ҷумла ҷаҳор мақола дар нашрияҳои пешбари ба феҳристи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомилгашта ва се мақола дар маводҳои конференсиҳои байналмилалӣ нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия мувофиқи мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот омода шудааст. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 9 параграф, хулоса, рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсияро 178 саҳифаи матни компютерӣ бо шумули 22 ҷадвал ва 20 расм ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрамияти таҳқиқот, дараҷаи коркарди проблема асоснок карда шуда, мақсад ва вазифаҳои диссертатсия муайян карда шуданд, навгонии илмӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии натиҷаҳои бадастомада нишон дода шуданд.

Дар боби якум - «Асосҳои назариявӣ таҳқиқи муносибатҳои тичоратӣю иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ» дастгоҳи мақулавӣю ҳамкориҳои тичоратӣю иқтисодии байналмилалӣ дақиқ карда шуда, ошкорсозии моҳият ва баёни хусусиятҳои ҳамкориҳои тичоратӣю иқтисодии байналмилалӣ дар марҳалаи кунунии рушди иқтисодиёти ҷаҳон сурат гирифта, омилҳои рушди ҳамкориҳои тичоратӣю иқтисодии байналмилалӣю кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ошкор ва заминаи институтсионалии он таҳлил карда шудааст.

Дар диссертатсия қайд мегардад, ки моҳияти муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ дар низомии робитаҳои хоҷагии байни кишварҳои мухталиф нухуфтааст, ки ба тақсмоти байналмилалӣю меҳнат асос ёфта, фарогирандаи муносибатҳои тичоратӣю иқтисодӣ, истеҳсоли молиявӣ; муносибатҳои илмӣ, техникаӣ; ҳамкорӣ дар соҳаи сармоя, меҳнат ва қувваи корӣ, инчунин ҳалли масъалаҳои гуногуни экологӣ мебошанд. Дар асоси таҳлили мавқеи олимони оид ба таърифи мафҳуми «ҳамкориҳои тичоратӣю иқтисодии байналмилалӣ», муаллиф зери ифодаи ҳамкориҳои иқтисодии байналмилалӣ маҷмуи фаъолияти мутаносиби кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣро, ки ба таҳкими муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, дастгирии манфиатҳои миллӣ ва ислоҳотдорӣ ба механизмҳои ҳуқуқии ҳамкориҳои мутақобилан судманд нигаронида шудаанд, мефаҳмад. Муаллиф дар диссертатсия дар асоси омӯзиши ҳамкориҳои тичоратӣю иқтисодии байналмилалӣю ҳамкориҳои тичоратӣю иқтисодиро дар мадди аввали назари худ қарор дода, асоснок мекунад, ки он зери таъсири як қатор омилҳо ташаккул меёбад (расми 1).

Расми 1. Омилҳои рушд ва тавсеаи ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Фаминский И.П. Мировое хозяйство: динамика, структура производства, мировые товарные рынки.-М.: Магистр, 2007.- С.23.; Соболева И. Социальная ответственность бизнеса: глобальный контекст и российские реалии//Вопросы экономики.2005, №10- С.91-92.; Гитин А. Деятельность европейских ТНК в ЦВЕ и СНГ//Мировая экономика и международные отношения.2006, №9.- С.43.

Ҳамзамон, муаллиф баинобатгирии таъсири омилҳои ҷудогона, ё дар маҷмуъ, бо мурури замон, ё зери таъсири тағйиротҳои муайяни низоми хоҷагии ҷаҳонӣ, таҳаввулоти сиёсӣ, ки ҳамчунин дигаргун мешаванд, асоснок мекунад.

Муаллиф қайд мекунад, ки ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии байналмилалӣ метавонанд, ҳам дар асоси созишномаҳои дучониба ва ҳам бисёрҷониба амалӣ шаванд. Дар баробари ин, ҳамкориҳои дучониба, ба ақидаи муаллиф, як қатор афзалиятҳои вобаста ба онро дорад, ки аввалан, онҳо бо меъёрҳои мухталифи бисёрҷониба маҳдуд нестанд ва ба онҳо имкони шарикро ҷиҳати ҳамкорӣ бо ташаббуси худ интихоб намудан хос аст. Ин нукта асоси ташаккулёбӣ ва рушди кооператсияи байналмилалӣ ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ-иқтисодии рушди иқтисодии глобалӣ мебошад, ки ба тавсеаи махсусгардонӣ ва камшавии хароҷот барои истеҳсолу фурӯши молу хизматрасониҳо мусоидат мекунад.

Дуюм, мавҷудияти ду субъекти ҳамкорӣ манфиатҳои тарафайнро пешбинӣ менамояд, зеро дар акси ҳол барои густариши муносибатҳои дучониба зарурат ва ҳавасмандӣ намеронад. Шояд, замоне ки эҳтиёҷоти як ҷониб аз эҳтиёҷоти ҷониби дигар зиёдтар бошад, рушди муносибатҳои иқтисодӣ ба самти таъзимез гарояд.

Сеюм, ҳалли муносибатҳои иқтисодӣ, ки ба ҳамкориҳои иқтисодии дучониба асос ёфтаанд, ба ақидаи ду субъект побарҷост, ки ба созиш омадан ва ёфтани роҳи ҳалли умумиро нисбат ба мавриде, ки дар он масъала бо ҳамаи кишварҳо – аъзои СУС ба мувофиқа расонда мешавад, осонтар менамояд.

Чаҳорум, қабули қарорҳо ҳангоми баррасии мушкилоти иқтисодии ду кишвар ва таҳияи механизми муқовиматнамоии эҳтимоли ба таҳдидҳои бамиёномада метавонад хеле осонтар дар доираи ҳамкориҳои иқтисодии дучониба ба амал оварда шавад, дар ҳоле ки тезонидани ҳалли мушкилоти иқтисодии глобалӣ сарфи назарраси вақтро дар назар дорад.

Дар диссертатсия муаллиф дақиқ менамояд, ки рушди ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ бар пояи дучониба камбудии муайян дорад. Аввалан, онҳо бо ҷобачокунии бесамари ҷараёни тичоратӣ алоқаманданд, зеро зимни ҳамкориҳои дучонибаи иқтисодӣ муносибатҳои иқтисодӣ метавонанд аз манфиатҳои сиёсӣ вобаста бошанд ва ба стратегияҳои муайяни рушд, ки ақлона будани ҳамкориҳои иқтисодии хоричии кишварҳоро коҳиш медиҳад, асос ёбанд.

Ҳамкориҳои бисёрҷонибаи иқтисодӣ бошад, ба шароити бозории фаъолии иқтисодӣ асос ёфтааст. Дуюм, ҳалли мушкилоти муайян равиши дастаҷамъонаи мувофиқро тақозо менамояд. Сеюм, зимни ҳамкориҳои дучонибаи иқтисодӣ самараро паст аз миқёси истеҳсолот мушоҳида мегардад.

Чорум, барои амалисозии муносибатҳои иқтисодии дучониба дар доираи хоҷагии ҷаҳонӣ гуногунии вазъият яқин аст. Панҷум, ин вучуди нобаробарӣ дар самтҳои ҳамкориҳои иқтисодӣ, масалан, байни кишварҳои рушдкарда ва кишварҳои рӯ ба тараққӣ, зеро муносибатҳои иқтисодӣ, ки байни кишварҳои дорои сатҳи гуногуни рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ба миён меоянд, метавонанд дар заминаи то ҳадди аксар бадастории афзалиятҳо танҳо дар доираи як давлат бунёд шаванд.

Муаллиф ба хулоса меояд, ки зимни роҳандозии муносибатҳои дучонибаи тижоратию иқтисодӣ, иддаҳои сиёсӣ низ метавонанд чун асоси ҳамкорӣ баромад кунанд ва эҳтимол дорад, онҳо ба вазифаҳои иқтисодии дорои аҳамияти аввалиндараҷаи кишвар мутақобилан ба ҳам муқобил гузошта шаванд. Чунин вазъ метавонад ба афзоиши шиддати иҷтимоӣ боис гардад.

Дар марҳалаи кунунии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ формати бисёрҷонибаи ҳамкорӣ бо формати ҳамкориҳои дучониба, бо роҳи фароҳам овардани шароити зарурӣ барои амалисозии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар робитаи зич қарор дорад. Дар мавриди формати бисёрҷонибаи ҳамкорӣ самтҳои ҳамкориҳои гурӯҳҳои кишварҳоро дар доираи робитаҳои дучониба муайян кардан мумкин аст, зимни ҳамкориҳои дучониба бошад, метавон самтҳои ҳамкориҳои байни кишварҳоро, ки бо ҳам алоқаманд нестанд, таъриф намуд. Дар робита ба ин, барои муайян кардани нақши муносибатҳои иқтисодии дучониба дар иқтисодиёти ҷаҳон арзёбӣ намудани вазъи формати бисёрҷониба муҳим аст, зеро низоми иқтисодиёти ҷаҳон метавонад танҳо дар маҷмӯъ шакл гирифта, роҳандозӣ шавад.

Дар боби дуюм – «Таҳлили вазъи кунунии ҳамкориҳои тижоратию иқтисодии Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ» тавсифи умумии рушди иқтисодиёти миллии кишварҳои Осиёи Марказӣ дода шуда, микёс ва сохтори кунунии робитаҳои тижоратию иқтисодии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳлил карда шуда, хусусиятҳои асосӣ ва хосиятҳои мушаххаси иштироки Тоҷикистон дар ҳамкориҳои тижоратию иқтисодӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ошкор гардида, баҳамалоқамандии нақлиётию транзитии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ таҳқиқ гардидааст.

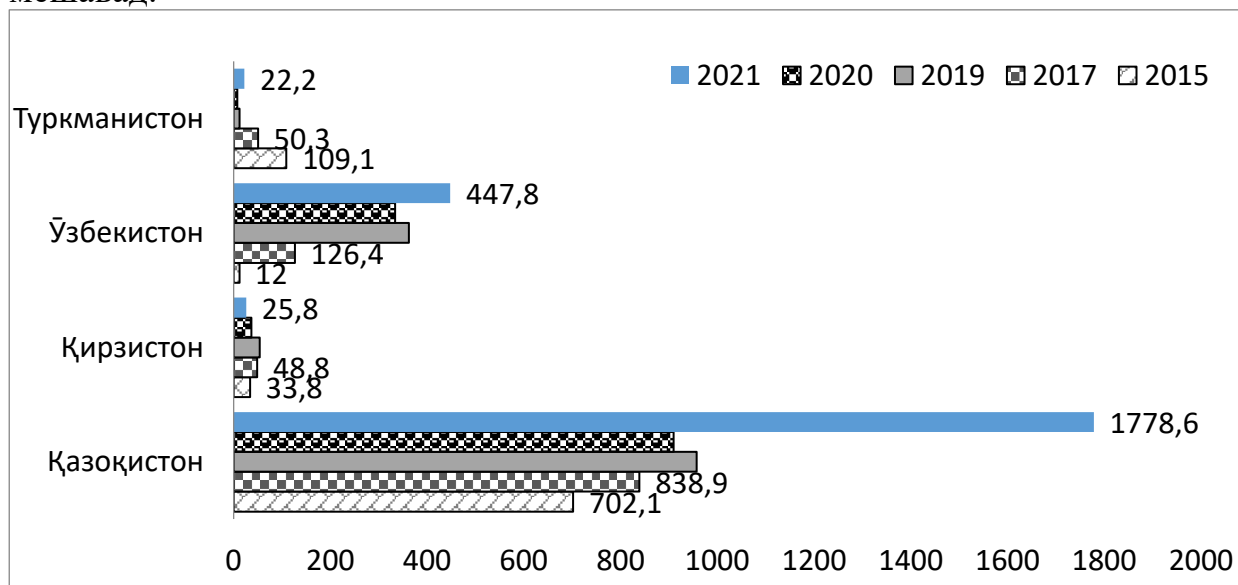
Нишон дода шудааст, ки ҳиссаи ММД-и панҷ кишвари МОМ 0,69%-ро дар ҳаҷми умумии ММД-и ҷаҳон ташкил медиҳад. Ҳамзамон, ҳиссаи бештарини ММД дар ҳаҷми умумии ММД-и ҷаҳон ба Қазоқистон (0,38%), хурдтарини он (0,02%) ба Қирғизистон тааллуқ дорад. Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ўзбекистон дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун давлатҳои тавонотарину рушдқардатарин матраҳ мегарданд.

Таҳлили ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои ОМ ва дараҷаи рушди иқтисодҳои миллии кишварҳои минтақа нишон дод, ки ҳамзамон бо бадастории истиқлолият кишварҳои МОМ аз рӯйи маҳрук (траектория) -ҳои гуногуни рушд пеш рафта истодаанд ва дар натиҷаи ин ҳолат роҳҳои ба самти худтаъминкунӣ пешгирифтаи онҳо гуногун буда, нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии онҳо ба тарзи назаррас тафовут доранд. Моделҳои иқтисодии рушди иқтисодҳои миллий, ки ба содироти захираҳои маъданӣ, ашёи хом, маҳсулоти кишоварзӣ ва қувваи корӣ асос ёфтаанд, тадриҷан тариқи афзоиши истеҳсолоти саноатӣ, рушди технология ва ҷорикунии инноватсияҳо дар равандҳои истеҳсолӣ дигаргунсозӣ гаштаанд.

Дар асоси таҳлили робитаҳои тижоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳар як кишвари МОМ (расми 2) муаллиф ба хулоса омадааст, ки беҳсозии

савдои дохилиминтақавӣ айни замон самти муҳиммест, ки аз он ҳамаи кишварҳои минтақа баҳра хоҳанд бурд.

Дар диссертатсия зарурати дигаргунсозии сиёсати тиҷорати хориҷии ҳар як кишвари минтақа барои таъминсозии идоракунии самараноки сарҳадҳо асоснок карда шуда, пеш аз ҳама, бартараф кардани пардохтҳои ғайрирасмӣ, монеаҳои ғайритарифӣ, татбиқсозии лоиҳаҳои муштараки илмталаб ва ғайра муҳим арзёбӣ мешавад.

Расми 2. Гардиши тиҷорати хориҷии Тоҷикистон ба кишварҳои ОМ млн.долл.*

Сарчашма: ҳисобкунии муаллиф дар асоси: Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-2021.-С.15-20.

Дар диссертатсия нишон дода шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тамоми кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ амалиёти савдои хориҷӣ анҷом медиҳад, зимнан дар байни онҳо ҷои назаррасро Ҷумҳурии Қазоқистон, ки соли 2020 ҳиссаи он дар содироти Тоҷикистон 62% -ро ташкил дод, ишғол мекунад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Содироти маҳсулоти Тоҷикистон ба кишварҳои ОМ, млн.долл.

Кишварҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Қазоқистон	146,5	194,9	324,3	299,9	218,2	152,2	360,0
Қирғизистон	9,4	8,9	10,9	14,1	11,4	9,6	5,3
Ўзбекистон	6,1	35,6	57,1	155,3	172	83,6	129,6
Туркменистон	2,5	1,4	1,5	0,6	0,3	0	0,00
Ҳамагӣ ба кишварҳои ОМ	162	239,4	392,3	469,3	401,6	245,4	494,9
Саҳми ОМ дар содироти Тоҷикистон, %	18,2	26,6	32,8	43,7	34,2	17,5	23,0

Сарчашма: ҳисобкунии муаллиф дар асоси: Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-2021.-С.18-20.

Соли 2021 ҳиссаи кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар андозаи умумии содироти кишвар 23,0% -ро ташкил дод. Дар солҳои 2015-2018 тамоюли афзудани содироти ҚТ ба кишварҳои ОМ мушоҳида шуда, дар солҳои 2019-2020 бошад, бинобар пандемияи COVID-19 ва мамнӯбиятҳои дар ҳар як кишвар ҷоригашта вазъ тағйир ёфт. Аммо аллақай дар соли 2021 тавсеаи ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ ба амал омада, ҳиссаи ОМ дар содироти ҚТ 5,5 банди фоизӣ афзудааст.

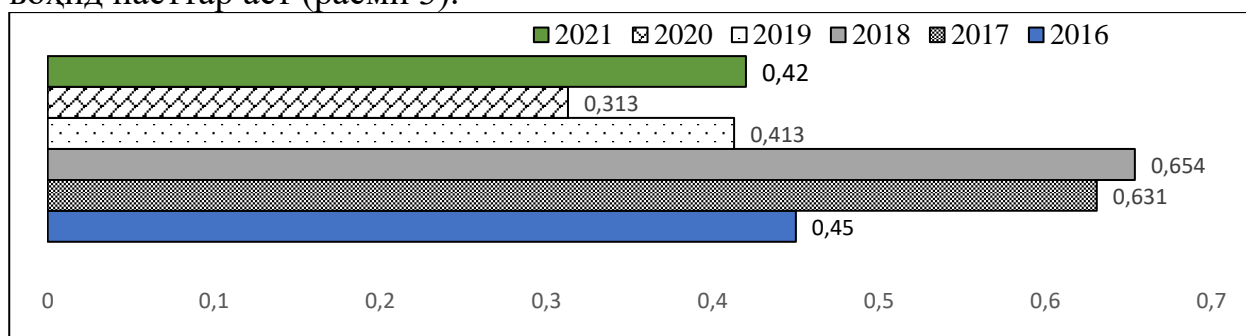
Ҷадвали 2. - Воридоти маҳсулот аз кишварҳои ОМ ба Тоҷикистон, млн.долл.

Кишварҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Қазоқистон	555,6	481,1	514,6	536,6	739,3	757,5	818,5
Қирғизистон	24,4	16,8	37,9	48,2	42,8	27,2	20,5
Ўзбекистон	5,9	33,6	69,3	133,2	190,2	0,3	318,3
Туркманистон	106,6	92,1	48,8	46,6	11,9	7,8	22,2
Ҳамагӣ бо кишварҳои ОМ	585,9	531,5	621,8	718	972,3	785	1179,5
Ҳиссаи ОМ дар воридоти Тоҷикистон, %	17,1	17,5	22,4	22,8	29,0	24,9	28,0

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси: Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе. Агентии омили назди Президенти ҚТ.-2021.-С.21-24.

Дар маҷмӯъ, робитаҳои тичоратӣ Тоҷикистон бо кишварҳои ОМ дар давраи аз соли 2015 то 2021 ба қадри 2,24 баробар афзуда, тағйироти шадидтарин дар давоми соли 2020, замоне ки кишварҳо талошҳои худро барои таҳкими ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ ва тақвияти нақшу нуфузи ОМ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ рағбат карданд, руҳ дод.

Таҳлил нишон дод, ки воридот аз содирот ба кишварҳои минтақа чандин маротиба зиёд буда, коэффисиенти пӯшонидани воридот тавассути содирот аз як воҳид пасттар аст (расми 3).

Расми 3. Коэффисиенти пӯшонидани воридот тавассути содирот бо кишварҳои ОМ*

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти: Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи Омори. Душанбе. Агентии омили назди Президенти ҚТ.-2022.-С.14-20.

Аз ҷониби диссертант дақиқ қарда шудааст, ки дар гурӯҳҳои алоҳидаи молҳо, аз қабилӣ маҳсулоти маъданӣ, маводу маснуоти нассочӣ содирот ба Ўзбекистон аз воридот бартарӣ дорад. Бобати маҳсулоти маъданӣ дар соли 2020 содироти Тоҷикистон ба Ўзбекистон 1,12 маротиба зиёд, аз рӯи маводи нассочӣ бошад, 1,84 маротиба зиёд буд. Аз лиҳози маводу маснуоти нассочӣ содироти Тоҷикистон ба Қирғизистон нисбат ба воридот 34,41 маротиба бештар

шуд. Таҳлилҳое, ки дар диссертатсия доир ба гурӯҳҳои молҳои ба Тоҷикистон танҳо аз кишварҳои МОМ воридшуда анҷом ёфт, нишон дод, ки соли 2020 ҳиссаи кишварҳои минтақа дар маҳсулоти растанӣ 81,03% ва алақай соли 2021 бошад 82,06% -и ҳаҷми умумии воридоти ин гурӯҳи молҳо аз тамоми кишварҳои ҷаҳонро ташкил дод.

Нақши Қазоқистон дар ин маврид бинобар воридоти орд ва маҳсулоти ордӣ назаррас аст, зимнан кам шудани ҳиссаи он ба маҳдудгардии таъминоти ғалла ва орд, ки дар натиҷаи пандемия ва муқобилияти низомии байни Русия ва Украинаю оқибатҳои онҳо ба вучуд омадааст, вобаста аст.

Гурӯҳи молҳои «Маҳсулоти маъданӣ», ки соли 2021 ҳиссаи ба кишварҳои минтақа вобастабудаи он дар ҳаҷми умумии воридот ба Тоҷикистон 43,92% -ро ташкил додааст, аз ҷиҳати муҳимият дар мақоми дуюм қарор дорад. Дар инҷо нақши Қазоқистон, ки ба мо маҳсулоти нафтӣ, газ, битум, кокс ворид мекунад, низ муҳим аст.

Гурӯҳи молҳои «Маҳсулоти саноати кимиёӣ», ки соли 2021 ҳиссаи он аз кишварҳои ОМ дар ҳаҷми умумии воридшавии ин гурӯҳ 40,47% ва соли 2019 бошад - 40,14%-ро ташкил дода буд, аз ҷиҳати муҳимӣ дар мақоми сеюм қарор дорад. Қариб сеяки ҳаҷми умумии молҳои воридшудаи гурӯҳҳои зерини маҳсулот: металлҳои ғайриқиматбаҳо ва маҳсулоти аз онҳо истехсолшуда; маснуот аз санг ё маводи ба он монанд; пойафзолу каллапушҳо, инчунин чарбую равшанҳои ҳайвонот ё растанӣ ба кишварҳои Осиёи Марказӣ рост меояд. Дар ҳаҷми умумии воридоти солҳои 2019-2021 тақрибан дар ҳамаи гурӯҳҳои молҳо афзоиши ҳиссаи кишварҳои Осиёи Марказӣ ба назар мерасад.

Коэффитсиенти фарогирии воридот бо содироти танҳо чор кишвари Осиёи Марказӣ соли 2019 ба 1,10, соли 2020 ба -0,98 расид, яъне чораҳои карантинии аз ҷониби кишварҳои зиёд қабулшуда таъсир расониданд, дар соли 2021 бошад, ин рақам алақай ба 1,06 мерасад, яъне тадбирҳои андешидашуда оид ба фаъолгардонии ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ натиҷаҳои хурдо доданд.

Ҳисобҳои дар диссертатсия анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки аз тавсеаи ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои ОМ афзоиши самаранокӣ мушоҳида мешавад, ки худ аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳар 1 фоизи афзоиши ММД соли 2019 дар Тоҷикистон боиси афзоиши чараёнҳои воридот аз кишварҳои Осиёи Марказӣ ба қадри 0,47 %, соли 2020 -0,91 % ва дар соли 2021 бошад, алақай -1,31 % гардидааст.

Долонҳои мавҷудаи транзитиро омӯхта, муаллифи диссертатсия ба хулоса омадааст, ки дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодӣ дар кишварҳои ОМ ҳанӯз механизми ягонаи интиқоли молҳо ва хизматрасониҳои ҷавобгӯии манфиатҳои тамоми кишварҳои минтақа ташаккул наёфтааст. Ҳар як кишвар ин равандро дар заминаи меъёрию ҳуқуқии кишварӣ танзиму назорат намуда, ба манфиатҳои эҳтимолие, ки аз таъсиси комплекси ягонаи нақлиётии минтақавӣ Осиёи Марказӣ бармеоянд, тавачҷуҳ намедиҳад. Ин бошад, ба пайдо гаштани як навъ монеаҳо ҳангоми интиқоли маҳсулот дар долонҳои нақлиётии бавучудомада боис мегардад. Мушоҳида кардан мумкин аст, ки бо вучуди кӯшиши Тоҷикистон, дараҷаи боркашонӣ байналмилалӣ транзитӣ хеле паст боқӣ мондааст, ки ин

ба таъсири сабабҳои гуногун, ки дар байни онҳо, пеш аз ҳама, нокифоя будани инфрасохтори инноватсионии нақлиётно технологиро метавон қайд кард, вобаста аст.

Нишон дода шудааст, ки ҳадафи асосии долонҳои байналмилалии нақлиётӣ барои Тоҷикистон аз таъмини ҳамлу нақли транзитии бор ва таъмини ҳифзу кафолатҳои давлатии иҷроии онҳо дар заминаи созишу тавофуқоти байналмилалии ҳосилшуда, ки амнияти иқтисодии кишварро таъмин мекунад, иборат аст. Долонҳои транзитӣ ва роҳҳои интермодалию мултимодалӣ, ки аз Тоҷикистон мегузаранд, ба рушди ҳамкориҳои тичоратӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, ҚХХ ва давлатҳои халиҷи Форс мусоидат мекунад.

Қайд карда мешавад, ки ҳар як кишвари МОМ танзим ва назорати раванди ҳамлу нақли молро бар пояи меъёрии ҳуқуқии кишварӣ амалӣ намуда, даромади имконпазир аз таъсиси маҷмааи ягонаи нақлиётии минтақавӣ Осиёи Марказиро ба назар намегирад. Ба ақидаи мо, ин ба вучуди як навъ монеаҳо ҳангоми интиқоли маҳсулот дар долонҳои нақлиётӣ бавучудомада мусоидат мекунад, аз ин рӯ, дар рӯзнома бояд масъалаи барои кишварҳои МОМ муносиби таҳияи механизми умумии ягонаи интиқоли молу хизматрасониҳои дар долонҳои транзитӣ баамалоянда ба миён гузошта шавад.

Дар диссертатсия таъкид шудааст, ки ҳамгунсозии қонунгузориҳои нақлиётӣ ва андешидани тадбирҳо оид ба рафъи монеаҳои дохилӣ, ки ба амал овардани онҳо ҳаракати беамониати молҳоро таъмин мекунад, чун вазифаи асосие, ки дар ояндаи наздик ҷиҳати беҳсозии занҷираҳои логистикӣ таҳвили молҳо бояд ҳал карда шавад, матраҳ мегардад. Ҳамзамон, ҷорӣ намудани воситаҳои муосири техникӣ назорат ба муҳлатҳои рафтуомади воситаҳои нақлиёт зарур аст. Амалисозии ин тадбирҳо дар мувофиқа бо кишварҳои, ки тавассути қаламравҳояшон транзити молу хизматрасониҳо сурат мегирад, шартӣ аввалини рушди тичорати байналмилалӣ мебошад.

Дар боби сеюм - «Самтҳои ҳамкориҳои ба самти иноватсия равонашудаи тичоратию иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ» иқтидори ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ ва тавсеаи он ошкор гардида, шаклҳо ва самтҳои рушди муносибатҳои тичоратии байниҳамдигарии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба низом дароварда, самтҳои муттаҳидсозии имкониятҳои иқтисодии кишварҳои минтақавӣ Осиёи Марказӣ дар шароити афзоиши хавфи муноқишаҳои геополитикӣ нишон дода шудаанд.

Тавсеа ва амиксозии ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои минтақавӣ Осиёи Марказӣ на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои ҳар як кишвари ҷудогонаи минтақа низ муфид аст. Ин ба мавридҳои зерин вобаста аст: афзудану вусъат ёфтани рақобат; баҳра бурдан аз иштирок дар тақсмоти байналмилалии меҳнат; фоида гирифтани аз васеъ кардани миқёс тариқи зиёдунии бозорҳои фурӯш ва рақобатпазирии ширкатҳо; ҷалби сармоягузори хориҷӣ, бо роҳи бештар кардани тавачҷуҳи онҳо ба минтақа аз ҳисоби бозори дохилии он ва фазои беҳтаршудаи соҳибкорӣ ва ғайра.

Таҷрибаи андухташудаи ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии кишварҳои

Осиёи Марказӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ташаккул ва амиқсозии ин ҳамкорӣ ҳанӯз иқтисодии басо калони амалинагашта вучуд дорад, ки истифодаи он ба ҳар як кишвари минтақа имкони бадастории манфиатҳои муайяноро медиҳад.

Дар диссертатсия ошкор мегардад, ки самтҳои ҳамкорӣ, махсусан дар шароити кунунӣ, замоне ки таносуби кувваҳо дар ҷаҳон, манфиатҳои сиёсӣ иқтисодии қудратҳои бузург дар рушди иқтисодиёти миллии кишварҳои ОМ тағйир меёбанд, гуногунонавъ ба шумор мераванд. Диссертант асоснок менамояд, ки ҳамкорӣ бар пояи кооператсияи кластерӣ, истеҳсол ва фурӯши молҳо аз кишварҳои мухталифи минтақа таҳти бренди ягона чун самти дурнамои ҳамкориҳои иқтисодӣ матраҳ мегардад. Имконияти дар Тоҷикистон ба роҳ мондани сикли комили истеҳсолоти металлургӣ бар пояи истифодаи сармоягузориҳои Қазоқистону Ўзбекистонро метавон бо таъя ба саноати алюминий ва асбобсозӣ баррасӣ кард. Имкониятҳои калони тавсеаи ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии Тоҷикистон бо Қирғизистон дар доираи рушди саноати сабуку хӯроқвории дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ ва татбиқи барномаи давлатии воридотивазкунӣ амалишаванда вучуд дорад.

Қазоқистон дар таҳвили маҳсулоти кишоварзӣ ва тавсеаи таҳвилҳои маҳсулоти агросаноатӣ аз кишварҳои минтақа барои қонеъ кардани талаботи афзоюндаи аҳолии кишвари худ манфиатдор аст.

Чун самти дигари ҳамкориҳои байнихудии кишварҳо рушди кооператсияи бозорӣ, ки ба амалҳои дастаҷамъии корхонаҳои кишварҳои мухталифи минтақа дар мавриди харидорӣ ва ҳаракати рузафзуни молҳо дар бозорҳои кишварҳои ОМ алоқаманд аст, низ шуда метавонад. Дар асоси истифодаи дастури ягона, стандарт ва роҳҳои ба ин монанд ташкил намудани харидҳои дастаҷамъонаи ашё ва маснуоти пурракунанда, ки бо таҳвилҳои маҳсулоти якнавъ муттаҳид шудаанд, инчунин анҷомдиҳии фурӯши молҳо бо истифода аз каналҳои ширкатҳои шарик имконпазир аст.

Дар диссертатсия таъкид шудааст, ки ба туфайли тавофуқҳои муштарак ва созишҳои мавҷуда роҳандозии ҳамкориҳои бисёрҷонибаи мутақобилан судманди Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ дар самтҳои зерин имконпазиранд:

➤ таъсиси КМ, аз ҷумла дар доираи минтақаҳои озоди иқтисодии Тоҷикистон, дар соҳаҳои саноати сабук ва хӯроқворӣ, инчунин дар соҳаи кишоварзӣ;

➤ мусоидат ба кушодани корхонаҳои муштарак, намоюндагӣҳо ва филиалҳои банкҳо дар Тоҷикистон;

➤ таъсиси марказҳои тақсимоии яклухт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои содироти маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза ба кишварҳои сеюм;

➤ маблағгузориҳои фаъоли амалиёти савдо аз ҳисоби маблағҳои қарзии банкҳои ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ тавассути додани қарз ба соҳибкорони тоҷик;

➤ баргузор намудани намоишгоҳҳо дар самтҳои афзалиятнок дар қаламрави кишварҳои ОМ;

➤ ба кор даровардани васлкунии мошинҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бо кишварҳои МОМ;

➤ роҳандозии ҳамкорӣ бо сохторҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаҳои иқтисодии рақамӣ, таҳқиқоту коркардҳои технологӣ, тичорати электронӣ, хизматрасониҳои муосири саноатӣ, инкубатсияи тичорат ва ғайра.

Зимнан қайд мегардад, ки татбиқи самтҳои гуногуни ҳамкориҳои мутақобилан судманди иқтисодӣ ба сатҳи миқёси рушди баҳши хусусӣ дар ҳар як кишвари минтақа вобаста аст. Самтҳои эҳтимолии ҳамкориҳои Тоҷикистон бо ҳар як кишвари МОМ нишон дода шудааст.

Муттаҳидсозии низоми нақлиёти МОМ, ки аз истифодаи муштаракӣ долонҳои транзитии трансконтиненталӣ иборат аст, дар ҳамкориҳои бомуваффақияти тичоратӣ иқтисодии кишварҳои МОМ аҳамияти назаррас дорад. Нишон дода шудааст, ки як қатор сабабҳои умумӣ пайдо гашт, ки тибқи он зарурати коркарди масъалаи тарҳрезии стратегияи умумӣ ё барномаи ташаккули низоми минтақавии нақлиётӣ ба миён омад. Чунин ҳолат ба он рабт дорад, ки аввалан, давлатҳои ОМ пӯшидаанд ва чиҳати дастрасӣ ба бозори ҷаҳонӣ побанди стратегияи нақлиёти аз ҷониби дигар кишварҳо роҳандозии шаванда ҳастанд. Дуюм, зимни ҳамлу нақли борҳои содиротӣ-воридотӣ дар кишварҳои ОМ хароҷоти назарраси нақлиётӣ ба назар мерасад.

Сеюм, давлатҳои ОМ бозори хеле калони дохилӣ ва захираҳои табиӣ доранд, ки дар ин робита манфиатҳои қудратҳо ва иттифоқҳои калон ба ҳам муҳолифат менамоянд. Чорум, қисми зиёди долонҳои нақлиёти кишварҳои ОМ бо ҳам алоқаманд буда, ҳар як кишвари минтақа дар афзоиши ҳамлу нақли транзитӣ ба як андоза манфиат дорад. Панҷум, барои беҳсозии низоми нақлиётӣ дар ҳар як кишвар ва бунёди долонҳои нав ҷалби сармоягузори назарраси хориҷӣ лозим аст.

Таъкид мешавад, ки минтақаи Осиёи Марказӣ дар низоми нақлиёти умумиҷаҳонӣ иқтидори бузурги транзитӣ дорад, зеро он Аврупоро бо Осиё мепайвандад. Аз ин рӯ, проблемаҳои зимни истифодаи коммуникатсияҳои мавҷуда бамиёноянда корбурди оқилона ва мутақобилан судманди имкониятҳои эҳтимолии дар ихтиёри кишварҳо бударо, ки бинобар мавҷудияти захираҳои табиӣ ва бозори васеи фурӯш ҷолиб ҳастанд, ба таври назаррас бозмедоранд.

Бинобар ин, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва робитаҳои динамикии байналмилалӣ на танҳо дар сатҳи Тоҷикистон, балки дар ҳудуди минтақаи Осиёи Марказӣ рушди комплекси нақлиётӣ-логистикӣ ва гуногунрангии роҳҳои тичоратӣ чун самти стратегияи рушд матраҳ мегардад. Зимнан қайд мегардад, ки ин пеш аз ҳама, ба набудани стратегияи таҳияшудаи барои кишварҳои Осиёи Марказӣ ягона оид ба истифодаи коммуникатсияҳои вучуддоштаи нақлиётӣ, инчунин набудани сиёсати нақлиёти низомманди умумии коркардгашта вобаста аст. Бо саъю кӯшишҳои муштарак бунёд намудани долонҳои нақлиёти байналмилалӣ, инчунин инфрасохтори нақлиёти умумӣ ба кам шудани хароҷоти нақлиётӣ ҳангоми содирот ба бозори хориҷӣ, ки чун самти зарурӣ дар густариши ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии кишварҳои минтақа матраҳ мегардад, мусоидат хоҳад кард.

Таҳлили дар диссертатсия анҷомёфтаи амалиёти тичорати хориҷии бо ҳар як кишвари минтақа роҳандозишавандаи Тоҷикистон ва ошкор кардани дараҷаи вобастагӣ ба таҳвилҳои намудҳои алоҳидаи молҳо нишон дод, ки барои амиксозии ҳамкориҳои иқтисодӣ бояд як қатор ниҳодҳо таъсис гашта, инҳо таҳия карда шаванд:

➤ Стратегияи ташаккул ва рушди консорсиуми обу энергетикаи байналмилалӣ Осиеи Марказӣ;

➤ Стратегияи ташаккул ва фаъолияти консорсиуми нақлиёти Осиеи Марказӣ;

➤ Стратегияи ташаккул ва рушди консорсиуми озуқаворӣ Осиеи Марказӣ;

➤ Стратегияи рушди ҳамкориҳои иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиеи Марказӣ (харитаи роҳ), тариқи тақсимкунӣ аз рӯи кишвар ва бо иштироки минтақаҳои Тоҷикистон.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ теъдоди зиёди робитаҳои муваққатӣ ва муносибатҳои байни кишварҳоро дар соҳаи ҳаракати мол, хизматрасонӣ, сармоя ва қувваи корӣ берун аз ҳудудҳои миллиро дар бар мегиранд. Ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ ҳам равандҳои тичоратӣ ва ҳам истеҳсоли иқтисодӣ ва молиявиро фаро гирифта, ҳамин тариқ комплекси мураккаб ва ба ҳам алоқаманди байналмилалӣро ташкил медиҳанд. Кишварҳои ҷаҳон дар доираи муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ дар ҳолати ҳамкориҳои доимӣ иқтисодӣ ва вобастагии мутақобила қарор мегиранд, аз ин рӯ, байни онҳо ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ сурат мегирад [1-М].

2. Ҳамкориҳои байналмилалӣ тичоративу иқтисодиро метавон ҳамчун маҷмуи фаъолияти ҳамоҳангшудаи кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ, ки ба ҳамбастагии муносибатҳои иқтисодӣ байналмилалӣ, дастгирии манфиатҳои милли ва ислоҳоти механизмҳои ҳуқуқӣ ҳамкориҳои мутақобилан судманд нигаронида шудаанд, маънидод кард. Ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ дар шаклҳои гуногун амалӣ карда мешавад, аз ҷумла: тичорати ҷаҳонӣ; сармоягузориҳои ҷаҳонӣ; ҳамкорӣ дар соҳаи илмӣ-техникӣ, кооперасияи истеҳсолӣ, дар соҳаи муносибатҳои асбӯрӣ, қарзӣ ва молиявӣ [2-М].

3. Фаъолияти тичоратӣ иқтисодӣ байналмилалӣ ба раванди минтақавигардонии ҷаҳон дар баробари дигар омилҳо, аз қабилӣ захираҳои табиӣ, шароити табиӣ, тичорати байналмилалӣ, афзалиятҳои минтақавӣ, дараҷаи дурӣ аз бозорҳо, сатҳи маълумоти аҳоли, шиддати самтҳои сиёсати сармоягузори кишвар таъсири муҳим мерасонад. Фаъолияти тичоратӣ иқтисодӣ байниминтақавӣ, ба андешаи мо, ҳамкориҳои мураккаби субъектҳои хоҷагидори минтақаи алоҳидаи кишвар бо субъектҳои хоҷагидори дигар минтақаҳои ҷаҳон мебошад, ки ба содироти молу хизматрасонӣ, бо таъя ба иқтисоди содиротӣ минтақавӣ, хариди молу хизматрасонӣ барои ҷуброни эҳтиёҷоти дохилии минтақавӣ, бар пояи дастгирии ҳаракати байналмилалӣ

сармоя, технология, иттилоот ва муҳоҷирати байналмилалӣ қувваи корӣ равона шудааст [2-М].

4. Ҳамкориҳои байналмилалӣ тичоратию иқтисодиро метавон ҳамчун раванди пайвастаи ташаккули фаъолонаи муносибатҳои байналмилалӣ минтақавӣ байни субъектҳои гуногун: давлатҳо, мақомоти маҳаллӣ ва минтақавӣ ҳокимият, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва соҳибкороне, ки дар рушди қаламравҳои худ манфиатҳои муштарак доранд, баррасӣ кард. Чунин раванд таҳияи стратегияҳои муштарак, муайян кардани самтҳои афзалиятнок, таҳияи барномаҳои рушд ё «харитаи роҳ»-ро бар пояи арзёбии ҳамаҷонибаи иқтисодии умумии мавҷудаи ҳудудҳо ва муайянсозии ҷиҳатҳои кавию заифии онҳо фаро мегирад [5-М].

5. Ҳамкориҳои иқтисодии кишварҳо ба назарияҳои асосии иқтисодӣ, ки аз ҷониби классикони назарияи иқтисодӣ, ба монанди А. Смит, Д. Рикардо, Э. Хекшер, Б. Олин, М. Познер, Ҷ.М. Кейнс, М. Портер, Р.О. Кеохейн, Дж. Най, Я. Тинберген, Ҷ. Делмон ва дигарон таҳия шудаанд, асос ёфтааст. Дар ин зимн, заминаи ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии байналмилалӣ талоши умумӣ дар татбиқи манфиатҳои тарафайн дар соҳаҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ, илмӣ, техникӣ, фарҳангӣ ва ғайра мебошад; бартаарафсозӣ ва пешгирии оқибатҳои манфии фаъолияти антропогенӣ аз ҷониби субъектҳо анҷомёбанда, мавҷудияти мушкилоти умумӣ ва ғайра.

6. Дар марҳалаи кунунии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ формати бисёрҷонибаи ҳамкорӣ бо ҳамкориҳои дучониба тариқи фароҳамсозии шароити зарурӣ барои амалӣ намудани фаъолияти иқтисодии хоричӣ дар ҳамбастагии зич қарор дорад. Зимни формати бисёрҷонибаи ҳамкорӣ самтҳои ҳамкориҳои гурӯҳҳои кишварҳоро дар доираи робитаҳои дучониба ифода кардан мумкин аст, дар сурати ҳамкориҳои дучониба бошад самтҳои ҳамкориҳои кишварҳои бо ҳам алоқаманд набударо тавсиф намудан мумкин аст. Бинобар ин, барои муайян кардани нақши робитаҳои иқтисодии дучониба дар иқтисоди ҷаҳонӣ, арзёбии ҳолати формати бисёрҷониба муҳим аст, зеро танҳо дар маҷмӯъ низомии иқтисоди ҷаҳониро поягузорӣ ва созмон додан мумкин аст [6-М].

7. Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба кишварҳои Осиёи Марказӣ самти ташаккули тартиби мусоидати бештарин ва татбиқи принсипи баробарӣ таҳаммулпазирии молҳо, ҳифзу қафолат ҳангоми анҷомдиҳии муомилот бо асъори қобили табдил, дастгирии давлатии амалиёти молиявӣ ба тичорат вобастабуда [3-М].

8. Кишварҳои МОМ дар муқоиса бо дигар минтақаҳои ҷаҳон як қатор бартарҳои муайян доранд, аз ҷумла: бо захираҳои табиӣ, кишоварзӣ ва энергетикӣ таъмин будан; иқтисодии назаррасии содиротӣ; имкониятҳои истеҳсоли, ки ба туфайли кооператсия ва татбиқи лоиҳаҳои муштарак сармоягузорӣ ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир мусоидат мекунанд; захираҳои меҳнатӣ арзон; мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ байни кишварҳои Аврупо ва Федератсияи Россия, инчунин кишварҳои Шарқ; эҳтимолияти ташкили низомии ягонаи обиё энергетикӣ ва ноилшавӣ ба мустақилияти обиё энергетикӣ; имкониятҳои зиёди илмӣ-технологӣ ва ғайра [1-М].

9. Коэффитсиенти фарогирии воридот бо содироти танҳо чор кишвари Осиёи Марказӣ соли 2019 ба 1,10, соли 2020 ба 0,98 расид, яъне тадбирҳои карантинии қабулнамудаи аксари кишварҳо таъсир расонданд, дар соли 2021 бошад, аллакай нишондиҳандаи мазкур ба 1,06 расид, яъне тадбирҳои андешидашуда оид ба ғаёлгардонии ҳамкориҳои тичоратиро иқтисодӣ натиҷаи худро доданд [2-М].

10. Ҳисобҳои, ки мо анҷом додем, нишон медиҳанд, ки афзоиши самаранокии тавсеаи ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ мушоҳида мешавад ва худ шаҳодати он аст, ки ҳар 1% афзоиши ММД дар Тоҷикистон ба афзудани чараёни воридот аз кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соли 2019 ба қадри 0,47%, соли 2020 – ба қадри 0,91% ва соли 2021 бошад, ба қадри 1,31% боис гардид.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Минтақаи Осиёи Марказӣ дорои иқтидори бузурги транзитӣ дар низоми нақлиётӣ чаҳонӣ мебошад, зеро он Аврупоро бо Осиё мепайвандад. Дар қаламрави минтақаи Осиёи Марказӣ рушди комплекси нақлиётӣю логистикӣ ва гуногунии роҳҳои тичоратӣ самти стратегӣ рушд ба ҳисоб меравад. Барои амиқ гардонидани ҳамкориҳои тичоратиро иқтисодӣ бояд Стратегияи ташкил ва рушди Консорсиуми байналмилалӣ обӣю энергетикӣ Осиёи Марказӣ, Стратегияи ташкил ва ғаёлияти Консорсиуми нақлиётӣ Осиёи Марказӣ, Стратегияи ташаккули ва рушди Консорсиуми озуқаворӣ Осиёи Марказӣ ва Стратегияи рушди ҳамкориҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ (харитаи роҳ), тариқи тақсимот аз рӯи кишварҳо ва бо саҳми минтақаҳои Тоҷикистон таҳия карда шаванд [4-М].

2. Барои вусъат додани ҳамкориҳои тичоратиро иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ як қатор тадбирҳо мусоидат мекунанд, аз қабилӣ: суръат бахшидан ба пешбурди равандҳо ва технологияҳои муосири инноватсионӣ дар соҳаи зироаткорӣ ва чорводорӣ, ки ба зиёдшавии ҳосилнокии зироатҳо ва афзоиши истеҳсоли чорво равона шудаанд; фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоягузорӣ ва касби таҷрибаи хориҷӣ дар баҳши истеҳсолоти кишоварзӣ; такмил ва ислоҳоти сохтори майдонҳои кишт, парвариши ҷунин навъҳо ва намудҳои зироатҳо, ки барои зиёдшавии ҳосил ва қонёгардонии ниёзи аҳолии кишварҳои МОМ дар озуқаворӣ [3-А].

3. Дар шумули самтҳои муҳими ҳамкориҳои тичоратиро иқтисодӣ ташкили кластерҳои байналмилалӣ оид ба истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, рушди истеҳсоли муштарақ дар саноати хӯрокворӣ матраҳ мегардад. Ба шумори вазифаҳои асосии кластерҳои агросаноатӣ байнидавлатӣ инҳоро шомил намудан мумкин аст: тамаркузи захираҳо дар бархе соҳаҳои кишоварзӣ, аз қабилӣ хоҷагии ғалладона, паррандапарварӣ, чорводорӣ ширӣ; дастгирии молиявӣ намудҳои гуногуни кооператсия ва ҳамгирии молистеҳсолкунандагон, аз ҷумла ташаккул ва рушди иттиҳодияҳои агросаноатӣ; тавсеа ва такмили инфрасохтори бозори заминҳои таъйиноти кишоварзӣ; баланд бардоштани сатҳи технологияи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва пешбурди амалии технологияҳои каммасраф ва экологӣ;

ташаққули сохторҳои муттаҳидшуда дар асоси сикли пурраи истеҳсолӣ, ки метавонад талабот ба маҳсулоти КАС-и на танҳо бозори Осиёи Марказиро қонеъ гардонад, балки маҳсулоти рақобатпазири КАС ва дигар бозорҳоро чи дар кишварҳои ИДМ ва чи берун аз онро таъмин намояд [6-А].

4. Бо таъя ба таҷрибаи ҷаҳонии ташаққул ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ, бояд технопаркҳо дар шакли минтақаи махсуси иқтисодӣ ташкил карда шаванд, ки дар он ба истеҳсолкунандагон имтиёзҳои гуногуни андоз, тарифӣ ва ғайра пешниҳод карда шаванд, то ки барои фаъолияти самараноки онҳо ҳавасмандии хубе гардад [3-А].

5. Барои ҳамкориҳои минбаъдаи зич ҳар як кишвари Осиёи Марказӣ ба туфайли аҳду паймонҳои муштарақ ва созишномаҳои мавҷудаи ҳамкориҳои бисёрҷонибаи мутақобилан судманд метавонанд ҳамкориҳои тичоратию иқтисодиро дар соҳаҳои зерин тавсеа ва амиқтар намояд:

- таъсисдиҳии КМ, аз ҷумла дар доираи минтақаҳои озодаи иқтисодии Тоҷикистон дар соҳаҳои саноати сабук, хӯрокворӣ ва инчунин хоҷагии қишлоқ;
- мусоидат намудан ба кушодани корхонаҳои муштарақ, намояндагию филиалҳои бонкҳо дар қаламрави Тоҷикистон;
- таъсисдиҳии марказҳои тақсимои яқлухт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои содироти маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза ба кишварҳои сеюм;
- маблағгузорию фаъоли амалиётҳои тичоратӣ аз ҳисоби маблағҳои қарзии бонкҳои ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ тавассути пешниҳоди қарз ба соҳибкорони тоҷик;
- таъсисдиҳии истеҳсолоти васлкунии мошинҳо бо шарикони кишварҳои МОМ;
- ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо сохторҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаҳои иқтисоди рақамӣ, таҳқиқоту рушди технологӣ, тичорати электронӣ, хизматрасониҳои муосири саноатӣ, бизнес-инкубатсия ва ғайра [3-А; 4-А; 6-А; 7-А].

ФЕҲРИСТИ

ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

Мақолаҳо маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М] Адолати Курбонали. Экономическая интеграция стран центрально-азиатского региона [Текст]. / М.Т.Каримова, Адолати Курбонали// Таджикистан и современный мир.-Душанбе. 2022.- №2(78).-С. 150–159.

[2-М] Адолати Курбонали. Сотрудничество Таджикистана со странами Центральной Азии: направления и приоритеты / М.Т.Каримова, Адолати Курбонали // Экономика Таджикистана . Душанбе, 2022–№1.-С.208-215.

[3-М] Адолати Курбонали. Проблемы интеграции и консолидации стран Центральной Азии // Экономика Таджикистана. 2022.-№4. -С. 167-173.

[4-М] Адолати Курбонали. Перспективы экономического сотрудничества государств Центральной Азии // Вестник ТГПУ им. С.Айни. 2020- №1(1)- С.42-48.

Дар дигар нашрияҳо:

[5-М] Адолати Курбонали Региональное сотрудничество государств Центральной Азии: взгляд из Таджикистана//Модернизация государств Центральной Евразии в условиях глобализации и регионализации в XXI веке: стратегии, новые тенденции и потенциал: материалы Международной научной конференции, декабрь. 2021г.- Душанбе: РТСУ, 2022. –с. 149–157.

[6-М] Адолати Курбонали Направления расширения торгово-экономических отношений Республики Таджикистан с Республикой Казахстан //Молодой ученый. -2021.-№44(386).-С.214-215.- URL: <https://moluch.ru/archive/386/84951/>

[7-М] Адолати Курбонали. Меры поддержки торгово-экономического и инвестиционного сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии//Материалы международной научной конференции «Векторы региональной интеграции государств Центральной Евразии: основные тенденции, приоритеты, перспективы». 13.12.2022. -РТСУ. -Душанбе.2023.- (дар чоп).

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Адолати Курбонали на тему: «Торгово-экономическое сотрудничество Таджикистана со странами Центральной Азии: основные направления и перспективы развития» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.13 - **Мировая экономика.**

Ключевые слова: интеграция, торгово-экономическое сотрудничество, Центрально-Азиатский регион, международное сотрудничество, экономическое сотрудничество, многостороннее сотрудничество, Центральная Азия.

Цель диссертационного исследования состоит в обосновании направлений инновационно-ориентированного развития торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии и выявлении перспектив их развития для обеспечения устойчивого экономического роста национальной экономики.

Методологической основой исследования выступил системный подход. Исследование основывается на принципах сопоставительного анализа, сочетания единства логического и исторического, взаимной связи количественных с качественными показателями. В процессе исследования опирались на неоклассические и институциональные теории, системный подход, теории динамического развития в аспекте изучения и оценки процессов трансформации, группировки и разграничения внешнеторговой деятельности.

Научная новизна исследования состоит в теоретическом обосновании инновационно-ориентированных направлений торгово-экономического сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии и определении перспектив их развития для обеспечения устойчивого экономического роста национальной экономики.

Практическая значимость исследования заключается в возможности применения результатов исследования органами власти при реализации двух- и многосторонних торгово-экономических отношений Таджикистана с каждой страной ЦАР; фирмами при оценке приоритетности и перспективности выбранного направления сотрудничества; научно-исследовательскими институтами при совершенствовании методологических подходов к исследованию проблем углубления торгово-экономического сотрудничества на двух и многосторонней основе; ВУЗами при проведении учебных курсов «Мировая экономика», «Международные экономические отношения», «Внешнеэкономические связи Республики Таджикистан», «Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан».

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсионии Адолати Қурбоналӣ дар мавзӯи: «Ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ: самтҳои асосӣ ва дурнамои рушд» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.13 – Иқтисодиёти ҷаҳонӣ.

Калидвожаҳо: ҳамгирӣ, ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ, минтақаи Осиёи Марказӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ, ҳамкориҳои бисёрҷониба, Осиёи Марказӣ.

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ аз асоснок намудани самтҳои рушди ба инноватсия нигаронидашудаи ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ошкор намудани дурнамои рушди онҳо барои таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ иборат аст.

Асоси методологии таҳқиқотро равиши низомманд ташкил дод. Зимни таҳқиқот ба принципҳои таҳлили муқоисавӣ, омезиши ягонагии мантиқӣ ва таърихӣ, робитаи мутақобилаи байни нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ асос ёфтааст. Дар ҷараёни таҳқиқот ба назарияҳои неоклассикӣ ва институтсионалӣ, равиши низомманд, назарияҳои рушди динамикӣ дар ҷанбаи омӯзиш ва арзёбии равандҳои дигаргуншавӣ, гурӯҳбандӣ ва ҳадагузориҳои фаъолияти савдои хориҷӣ таъҷиб намуда шудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ аз асосноккунии назариявии самтҳои ба инноватсия нигаронидашудаи ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва муайян кардани дурнамои рушди онҳо баҳри таъминсозии рушди устувори иқтисодии иқтисоди миллӣ иборат аст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар ин мавридҳо истифода гарданд: аз ҷониби мақомоти ҳокимият дар татбиқи муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи тичоратию иқтисодии Тоҷикистон бо ҳар як кишвари МОМ; дар фаъолияти ширкатҳо зимни арзёбии афзалият ва дурнамои соҳаи интиҳобшудаи ҳамкорӣ; дар пажӯҳишгоҳҳои илмӣ ҳангоми тақдир додани муносибатҳои методологӣ ба омӯзиши мушкilotи амиқсозии ҳамкориҳои тичоратию иқтисодии дар заминаи дучониба ва бисёрҷониба амалишаванда; дар донишгоҳҳо зимни гузаронидани курсҳои омӯзишии «Иқтисодиёти ҷаҳонӣ», «Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ», «Муносибатҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ё «Фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

ANNOTATION

on the abstract of the dissertation of Adolati Qurbonali on the topic: "Trade and economic cooperation of Tajikistan with the countries of Central Asia: the main directions and prospects of development" for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.13 -World Economy.

Key words: integration, trade and economic cooperation, Central Asian region, international cooperation, economic cooperation, multilateral cooperation, Central Asia.

The purpose of the dissertation research is to substantiate the directions of innovation-oriented development of trade and economic cooperation between Tajikistan and the countries of Central Asia and to identify the prospects for their development to ensure sustainable economic growth of the national economy.

The methodological basis of the study was a systematic approach. The study is based on the principles of comparative analysis, a combination of the unity of the logical and historical, the mutual relationship of quantitative and qualitative indicators. In the course of the study, we relied on neoclassical and institutional theories, a systematic approach, theories of dynamic development in the aspect of studying and evaluating the processes of transformation, grouping and differentiation of foreign trade activities.

The scientific novelty of the research lies in the theoretical substantiation of innovation-oriented areas of trade and economic cooperation between Tajikistan and the countries of Central Asia and the definition of prospects for their development to ensure sustainable economic growth of the national economy.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the results of the study by the authorities in the implementation of bilateral and multilateral trade and economic relations of Tajikistan with each country of the Central African Republic; firms in assessing the priority and prospects of the chosen area of cooperation; research institutes in improving methodological approaches to the study of the problems of deepening trade and economic cooperation on a bilateral and multilateral basis; Universities in the conduct of training courses "World Economy", "International Economic Relations", "Foreign Economic Relations of the Republic of Tajikistan", "Foreign Economic Activity of the Republic of Tajikistan".